

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อรัฐชาติสมัยใหม่กำเนิดขึ้น “ความเป็นพลเมือง” ได้ถูกนำมาใช้ในความหมายว่าเป็นสมาชิกของรัฐชาติ โดยมีนัยยะของการบอกว่าทุกคนในรัฐชาติ ไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ใดๆ ย่อมมีสถานะเท่าเทียมกันภายใต้ความเป็นพลเมือง (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์ 2542: 50) ในความหมายโดยทั่วไป “ความเป็นพลเมือง” คือการเป็นสมาชิกของรัฐชาติตามกฎหมาย ได้รับสิทธิจากรัฐในเรื่องต่างๆ เช่น มีสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล สิทธิในการเลือกตั้ง สิทธิในการได้รับสวัสดิการจากรัฐ ขณะเดียวกันก็มีหน้าที่ต่อรัฐ อย่างเช่น การเสียภาษี การเกณฑ์ทหาร และปฏิบัติตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม ความเป็นรัฐชาติได้กดทับและปิดกั้นความแตกต่างหลากหลายของชาติพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรมเอาไว้ภายใต้อัตลักษณ์ชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ความเป็นพลเมือง” นี้ด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์ 2542: 50) ดังนั้น ในด้านหนึ่ง ความเป็นพลเมืองจึงหมายถึงการรวมผู้คนที่หลากหลายมาเป็นพวกเดียวกัน ขณะเดียวกันก็กีดกันกลุ่มคนที่พยายามยืนยันในความเป็นชาติพันธุ์ ศาสนา หรือวัฒนธรรมของตนเอง ความไม่ลงรอยนี้ ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ตั้งแต่ปัญหาสถานะบุคคล คนไร้รัฐ ไร้สัญชาติ ไปจนถึงปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ และการแบ่งแยกดินแดน ดังตัวอย่าง การขอลงประชามติของประเทศสกอตแลนด์เพื่อแยกประเทศออกจากสหราชอาณาจักร หรือสงครามแบ่งแยกดินแดนในประเทศอินโดนีเซียและประเทศพม่า เป็นต้น

ความไม่ลงรอยดังกล่าว นำมาสู่การปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่พรมแดนรัฐชาติถูกผู้คนหลากหลายข้ามแดนอย่างเสรี (Appadurai 2000 อ้างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2552: 18) ประกอบกับการเกิดกระแสเรียกร้องสิทธิมนุษยชนทั่วโลก ความเป็นพลเมืองในยุคนี้จึงมีหลากชั้นหลายแบบที่ไม่เพียงแต่มีสิทธิและหน้าที่ต่อชุมชนรัฐชาติเท่านั้น แต่ยังมีสิทธิหน้าที่ต่อชุมชนท้องถิ่น กลุ่มศาสนา หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนชุมชนข้ามรัฐชาติด้วย (Yuval-Davis 2011: 69-71) เป็นต้นว่า “พลเมืองทางวัฒนธรรม” ซึ่งสมาชิกของรัฐสามารถมีสิทธิที่จะมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้ (Isin and Wood 1999: 156-161; Rosaldo 1994 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ 2551

ข: 166) “พลเมืองฮีดยูน” ที่สามารถเป็นพลเมืองมากกว่ารัฐเดี่ยวได้ (Ong 1999 อ้างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2552: 20) หรือ “พลเมืองในทางสังคม” ที่อ้างความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ จากการทำกิจกรรมทางสังคมที่เป็นประโยชน์กับรัฐ (Glick-Schiller 2005 อ้างใน รัฐวุฒิ เสนาคำ 2550: 12) ตัวแบบความเป็นพลเมืองดังกล่าวพยายามยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากขึ้น ดังเช่น ประเทศแคนาดาที่ยอมรับสิทธิทางวัฒนธรรมของพลเมืองกลุ่มต่างๆ กรณีนักธุรกิจจีนที่ถือสองสัญชาติทำการค้าข้ามทวีป หรือแม้แต่ประชาคมยุโรปที่ให้ความเป็นพลเมืองตามกฎหมายต่อคนในประเทศสมาชิก เป็นต้น แต่กระนั้น ก็ยังมีอีกหลายประเทศที่รัฐยังคงใช้ “ความเป็นพลเมือง” กดทับความหลากหลายทางชาติพันธุ์เอาไว้ และยังผลไปสู่ปัญหาต่างๆ ดังที่กล่าวมา

ในกรณีประเทศไทย หลังเปลี่ยนเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ได้ไม่นาน แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ถูกนำมาใช้กำหนดสถานะสมาชิกของรัฐอย่างเป็นทางการ เมื่อเกิดพระราชบัญญัติแปลงชาติ รศ.130 (พ.ศ.2454) และพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ.2456 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ 6 แต่สมาชิกของรัฐไทยจะไม่ถูกเรียกว่า “พลเมือง” จะเรียกว่า “คนชาติ” แทน (สุชาดา ทวีสิทธิ์ 2554: 12) “ความเป็นพลเมืองไทย” จึงหมายถึง “คนชาติไทย” ที่มีสัญชาติไทยตามกฎหมาย ส่วนคำว่า “พลเมือง” แทบจะไม่ใช่ที่กล่าวถึงในสังคมไทยเลย ดังนั้น การจะพิจารณาพัฒนาการแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย จึงต้องมองผ่านพัฒนาการกฎหมายสัญชาติไทยที่ได้บังคับใช้มากกว่าหนึ่งศตวรรษ (สมชาย ปรีชาศิลปกุล 2554) โดยแนวคิดและกฎหมายดังกล่าว มีพัฒนาการที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของรัฐไทยในแต่ละยุคสมัย ดังนี้

ยุคแรก ยุคการสร้างรัฐชาติสยาม¹ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ 5 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทศวรรษ 2480 มีการกำหนดเส้นเขตแดนรัฐชาติชัดเจน ทำให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ ภายใต้อาณาจักรสยามต้องกลายเป็นพลเมืองของรัฐไทย กฎหมายสัญชาติไทยในยุคนี้ยึดนโยบายการให้สัญชาติโดยหลักดินแดนเปิดกว้างให้คนทุกกลุ่มในเขตแดนรัฐชาติมีสิทธิได้สัญชาติไทย (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร 2550) แต่ต้องกลมกลืนกับความเป็นไทยที่รัฐเป็นผู้กำหนด เสียก่อน (สายชล สัตยานุรักษ์ 2550) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ การสำรวจเพื่อระบุสถานะบุคคลของรัฐไทยยังไม่สามารถครอบคลุมพื้นที่ได้ทั่วประเทศ ส่งผลให้หลายคนในรัฐไทยยังเป็นคนที่ไม่มีสัญชาติไทย (สมชาย ปรีชาศิลปกุล 2544)

ยุคที่สอง ยุคสงครามเย็น ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ถึงปลายทศวรรษ 2520 การขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์จากประเทศเวียดนามและลาวเข้าสู่ประเทศไทย และการต่อต้านรัฐจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นสองปัจจัยหลักที่สั่นคลอนความมั่นคงของรัฐไทยอย่างมาก (เดวิด เค. วัลยาจ 2556: 528-529) จึงมีผลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐไทยว่าด้วยเรื่องสัญชาติ มีการประกาศคณะ

¹ หมายถึงการที่การเปลี่ยนแปลงรูปรัฐของอาณาจักรสยามไปเป็นประเทศสยาม (หรือประเทศไทยในเวลาต่อมา)

ปฏิวัติฉบับที่ 337 หรือ ปว.337² ที่ยกเลิกสัญชาติผู้ที่มีบิดาและ/หรือมารดาซึ่งไม่ใช่คนเชื้อสายไทย หรือคนต่างด้าว โดยมีเป้าหมายกีดกันชาวเวียดนามอพยพในไทยที่ถูกสงสัยว่ามีส่วนในการเผยแพร่ ลัทธิคอมมิวนิสต์จากประเทศเวียดนาม นอกจากกฎหมายจะส่งผลกระทบต่อชาวเวียดนามอพยพแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงด้วย (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล 2544: 28-39) ยุคนี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของปัญหาคนไร้สัญชาติที่เรื้อรังมาจวบจนปัจจุบัน (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร 2550ก)

ยุคที่สาม ยุคหลังสงครามเย็น ช่วงทศวรรษ 2530 รัฐไทยหันมาพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดน เกิดการข้ามแดนของแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ทำให้รัฐไทยมองว่าการเคลื่อนย้ายข้ามแดนรัฐชาติดังกล่าวจะเป็นปัญหา เช่น ปัญหาความมั่นคงพื้นที่ชายแดน หรือปัญหาการแย่งงานกับคนไทย รัฐจึงมีนโยบายจัดทำบัตรประจำตัวแรงงานต่างด้าวและบัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อย³ เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว โดยผู้ที่ถือบัตรประเภทนี้จะถูกจำกัดการออกนอกพื้นที่และได้รับสิทธิในบริการของรัฐเพียงบางส่วน (Pitch 2007; พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ 2554) แต่ผลของนโยบายนี้ก็ครอบคลุมไปถึงชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงและพื้นที่ชายแดน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ฝ่ายความมั่นคงของรัฐไทย (อาทิเช่น สำนักงานสภาพความมั่นคงแห่งชาติ) มักมองว่ายังไม่สามารถกลมกลืนกับความเป็นไทยได้ (ขจักษ์ บุษย์พัฒน์ 2526; 2533)

ยุคสุดท้าย ยุคการเคลื่อนไหวเรียกร้องสัญชาติ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 จนถึงปัจจุบัน เป็นยุคที่มีประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น ประเด็นแรก การพัฒนาประเทศของรัฐพร้อมกับการขยายตัวของทุนนิยมอาทิเช่น นโยบายแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุน หรือการเกษตรพันธสัญญา ได้ทำให้คนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่บนที่สูงและพื้นที่ชายแดนต้องสูญเสียทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีพไป ประเด็นที่สอง รัฐมีการขยายสิทธิขั้นพื้นฐานมากขึ้น เช่น นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค กองทุนหมู่บ้าน หรือเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ แต่สิทธิเหล่านี้ก็ให้เฉพาะผู้ที่มีสัญชาติไทยเท่านั้น ซึ่งกรณีนี้ทำให้เกิดข้อเรียกร้องจากผู้ไม่มีสัญชาติไทยว่า พวกเขาไม่ได้รับสิทธิต่างๆ ดังกล่าว ก่อปรกกับการไร้ซึ่งทรัพยากรที่จำเป็น ทำให้ต้องประสบกับความลำบากในการดำรงชีวิต จนนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องสัญชาติหลายๆ กรณีในยุคนี้

² ดูรายละเอียดประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 337 หรือ ปว.337 เพิ่มเติมที่ภาคผนวก

³ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย นิยาม “ชนกลุ่มน้อย” ว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีได้มีสัญชาติไทยที่มีจำนวนน้อยกว่าเจ้าของประเทศ และมี วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี แตกต่างกันไป เข้ามาหรือพักอาศัยอยู่ในประเทศไทยโดยวิธีการหรือลักษณะที่ต่างกัน เช่น หลบหนีเข้าเมืองมาพักอาศัยชั่วคราว ซึ่งในปัจจุบันชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยมีจำนวน 17 กลุ่ม ด้วยกัน (ส่วนการทะเบียนราษฎร 2544) และดูรายละเอียดบัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อย หรือบัตรสี ในบทที่ 3

ตลอดหนึ่งศตวรรษที่รัฐไทยนำแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” มากำหนดสถานะสมาชิกของรัฐผ่านกฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติ จะเห็นว่า “ความเป็นพลเมือง” มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงของรัฐไทยในทุกยุคสมัย เช่นเดียวกับ “ความเป็นไทย” ที่รัฐใช้เป็นอุดมการณ์กำหนดความเป็นพลเมืองไทย จนทำให้สังคมไทยเข้าใจว่า “ความเป็นพลเมือง” กับ “การมีสัญชาติไทย” เป็นสิ่งเดียวกัน (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล 2554; สุชาติ ทวีสิทธิ์ 2554: 12) ดังที่สะท้อนให้เห็นในนโยบายการให้สถานะบุคคลในรัฐไทยจะมีการแยกเป็น ผู้มีสัญชาติไทยและคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยอยู่ในรัฐไทยทั้งถาวรและชั่วคราว ซึ่งผู้ที่ไม่มีสัญชาติไทย จะไม่ได้รับสิทธิความเป็นพลเมืองต่างๆ อาทิเช่น สวัสดิการการรักษาพยาบาล การครอบครองทรัพย์สิน และการเดินทางออกนอกพื้นที่ เป็นต้น ดังนั้น แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยยังคงยึดติดกับความเป็นรัฐชาติที่ประกอบไปด้วย “ความมั่นคง” และ “ความเป็นไทย” ที่กำหนดนิยามสัญชาติไทย มากกว่าจะคำนึงถึงความหลากหลายทางอัตลักษณ์วัฒนธรรมของเหล่าคนชาติหรือชาติพันธุ์ต่างๆ (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล 2554) จนนำไปสู่ปัญหาคนไร้สัญชาติ ซึ่งพวกเขาต้องเผชิญกับความลำบากในการดำรงชีวิต

ปัญหาดังกล่าวได้นำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องสัญชาติ โดยมีทั้งองค์กรเอกชน องค์กรอิสระและฝ่ายวิชาการให้ความช่วยเหลือ การต่อสู้ของคนไร้สัญชาติบางกรณีก็ล้มเหลว แต่บางกรณีก็สำเร็จ ดังเช่นกรณี “กลุ่มไทยพลัดถิ่น” ที่ภาคใต้ในจังหวัดระนองและประจวบคีรีขันธ์ กลุ่มที่ถือตนเป็นคนไทยที่ถูกเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ตัดผ่าน ให้กลายเป็นคนในปกครองของรัฐพม่า ด้วยการสนับสนุนขององค์กรเอกชน ทางกลุ่มไทยพลัดถิ่นพยายามยืนยันความเป็นคนไทยผ่านการกระทำต่างๆ เช่น การสืบค้นทางประวัติศาสตร์ การแสดงออกด้านวิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม ใช้เวลาเรียกร้องสัญชาติร่วมทศวรรษจนสามารถผลักดันพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) พ.ศ.2555⁴ ได้สำเร็จ ซึ่งเป็นกฎหมายที่เพิ่มพินัยคำว่า “ไทยพลัดถิ่น” ในมาตรา 3 ใจความว่า

“**“คนไทยพลัดถิ่น”** หมายความว่า ผู้ซึ่งมีเชื้อสายไทยที่ต้องกลายเป็นคนในบังคับของประเทศอื่น โดยเหตุอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของราชอาณาจักรไทยในอดีตซึ่งปัจจุบันผู้นั้นมิได้ถือสัญชาติของประเทศอื่น และได้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นระยะเวลาหนึ่ง และมีวิถีชีวิตเป็นคนไทย โดยได้รับการสำรวจจัดทำทะเบียนตามกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎรภายใต้หลักเกณฑ์และเงื่อนไข ที่คณะรัฐมนตรีกำหนด หรือเป็นผู้ซึ่งมีลักษณะอื่นที่ตนเองเดียวกันตามที่กำหนดในกฎกระทรวง”

เป็นผลให้ทั้งกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคใต้และผู้ไร้สัญชาติในรัฐไทยเกือบ 2 หมื่นคน ได้รับสัญชาติไทยจากพินัย “ไทยพลัดถิ่น” ในกฎหมายฉบับนี้ (ราชกิจจานุเบกษา 2555)

⁴ สามารถดูกรณีการต่อสู้เรียกร้องสัญชาติต่างๆ ได้ใน www.archanwell.org www.tobethai.org และ www.stateless4child.net

⁵ ดูรายละเอียด พระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) พ.ศ.2555 ได้ในภาคผนวก

กลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”⁶ ที่กำลังต่อสู้เรื่องสัญชาติอยู่ในปัจจุบัน เป็นอีกกรณีที่พยายามต่อสู้เรียกร้องสัญชาติไทย วิธีการและกระบวนการเพื่อจะให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยของพวกเขา นับว่ามีความน่าสนใจ ในการตั้งคำถามต่อประเด็นแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย

เดิมทีกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ รวมตัวกันในนามกลุ่ม “ไทยลื้อภาคเหนือ” เมื่อปี พ.ศ.2543 มีสมาชิกประมาณ 400 คน ส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ⁷ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยาเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อเรียกร้องสัญชาติไทย แต่ตลอดหนึ่งทศวรรษของการเรียกร้อง ก็ยังไม่บรรลุเป้าหมาย นอกจากเรียกร้องสิทธิบางอย่างได้ เช่น การทำใบขับขี่ และการประกันสุขภาพ จนเมื่อพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) เกิดขึ้น ในปี พ.ศ.2555 จากความร่วมมือและการให้คำแนะนำขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ซึ่งเห็นว่าพวกเขาเป็นผู้ที่ประสบปัญหาไร้สัญชาติจากการขีดเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ตัดผ่านบริเวณที่พวกเขาอาศัยอยู่มาเนิ่นนาน ซึ่งอาจสามารถเข้าข่ายบทนิยาม “ไทยพลัดถิ่น” ในพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ได้ จึงนำไปสู่จุดเริ่มต้นของการต่อสู้เรียกร้องสัญชาติไทยภายใต้ชื่อกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” (องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา 2556)

สมาชิก “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง ซึ่งเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อเข้ามาตั้งรกรากตั้งแตยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”⁸ ช่วงต้นศตวรรษ 2300 อยู่ตามเมืองต่างๆ เช่นเมืองเชียงคำ เมืองเชียงม่วน และเมืองน่าน หรือเมืองเงิน เมืองคอบ (ปัจจุบันทั้งเมืองเงินและเมืองคอบอยู่ในแขวงไซยะบูลี ประเทศลาว) อันเป็นส่วนหนึ่งของเมือง

⁶ ชื่อของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ตั้งขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับบทนิยามใหม่ของคำว่า “ไทยพลัดถิ่น” ใน พ.ร.บ.สัญชาติ (ฉบับที่ 5) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คำว่า “พลัดถิ่น” ในที่นี้มีความเชื่อมโยงกับนิยามของข้อกฎหมายที่อธิบายข้างต้นเท่านั้น ขณะที่คำว่า “พลัดถิ่น” ในฐานะแนวคิด “diaspora” หมายถึงการเป็นคนที่ต้องอพยพจากมาตุภูมิไปยังดินแดนอื่น โดยที่ยังมีสำนึกถึงแผ่นดินที่ออกจากไปอยู่เสมอ (Safraan 2005) ซึ่งในแง่นี้ นิยาม “ไทยพลัดถิ่น” ไม่ได้สื่อถึงการอพยพพลัดถิ่นจากมาตุภูมิไปไหน หากแต่การเกิดขึ้นใหม่ของเส้นเขตแดนเอง ที่ทำให้พลัดถิ่นไป ดังนั้นผู้วิจัยจึง ไม่ใช่แนวคิด “พลัดถิ่น” (diaspora) มาอธิบายปรากฏการณ์ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

⁷ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า “ไทลื้อ” แทนความหมาย กลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษา “ไต” หรือ “ไท” ที่เรียกกลุ่มตนเองว่า “ลื้อ” (หรือไทลื้อ) และถือตนว่ามีภาษา ประเพณี วัฒนธรรม ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม โดยในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่บริเวณเขตสิบสองปันนา ของประเทศจีน ตอนเหนือของประเทศลาว ประเทศพม่า และประเทศไทย (ฉกานต์ 2556) ขณะที่คำว่า “ไทยลื้อ” จะมีนัยยะของการใช้เป็นชื่อเรียกโดยรัฐไทย ซึ่งในที่นี้จะปรากฏคำว่า “ไทยลื้อ” ในชื่อกลุ่ม หรือชื่องานประเพณีต่างๆ เช่น ชนเผ่าไทยลื้อ หรืองานสืบสานตำนานไทยลื้อ เป็นต้น

⁸ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เป็นถ้อยคำที่นักประวัติศาสตร์ล้านนาใช้เรียกนโยบายการฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาในสมัยพระเจ้ากาวิละ (ตรงกับสมัยต้นรัตน โกสินทร์) นโยบายนี้มุ่งเน้นการกวาดต้อนผู้คนในเขตวัฒนธรรมไทลื้อและไทวนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนและตอนกลาง ลงมายังเมืองสำคัญๆ ในล้านนา (เช่น เชียงใหม่ ลำปาง น่าน) หลังจากปลดแอกล้านนาจากการปกครองของพม่าได้สำเร็จ สามารถดูรายละเอียดใน ศรีสวัสดิ อ่องสกุล (2551)

น่าน รัฐบาลนาในขณะนั้น (สรัสวดี อ๋องสกุล 2551: 319-332; Cohen 2002) จนเมื่อสยามสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้น พื้นที่บริเวณแขวงไชยะบูลีหรือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ถูกรัฐสยามกับอาณาจักรฝรั่งเศสผลักดันกันเป็นเจ้าของ จนในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลไทยสามารถได้ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และตั้งเป็นจังหวัดล้านช้างได้ 3 ปี ก่อนจะเสียดินให้ฝรั่งเศสหลังสงครามยุติลง (สุวิทย์ ชีสาสวัตต์ 2552; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2556) แม้ไทลื้อบริเวณนี้จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านเขตแดนจนต้องกลายเป็นสมาชิกของประเทศไทยและรัฐลาว แต่ในทางปฏิบัติ รัฐทั้งสองยังไม่เข้มงวดเรื่องเส้นเขตแดนมากนัก พวกเขายังคงไปมาหาสู่ ทำมาหากิน สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ติดต่อกำขายข้ามพรมแดนรัฐชาติเป็นปรกติ ดังนั้นความคิดเกี่ยวกับเส้นเขตแดนรัฐชาติของผู้คนแถบนี้จึงอาจไม่สำคัญมากนัก อย่างไรก็ตามงานศึกษาของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2551) ทำให้เห็นว่า ในสายตาของรัฐบาลไทย แม้อิทธิพลของไทยจะเป็นพลเมืองไทย แต่ก็เป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งที่อพยพมาจากสิบสองปันนา มีวัฒนธรรมบางประการที่คล้ายแต่ยังไม่กลมกลืนกับวัฒนธรรมไทย

จนเมื่อ ช่วงทศวรรษ 2500 ยุคสงครามเย็น ความหวาดระแวงคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลไทย ทำให้ “ลื้อฝั่งไทย” หรือ “ลื้อเชียงคำ” ที่มีความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กับสิบสองปันนาของจีน ต้องนิยามตัวเองว่าเป็น “คนเมือง” หรือไทยวน หรือบางครั้งก็เป็น “คนไทย” ตามสถานการณ์ที่เห็นว่าไม่เป็นภัยกับตนเอง (Moerman 1965) ขณะเดียวกัน ช่วง พ.ศ.2517 – 2518 ที่ประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ ทำให้ “ลื้อฝั่งลาว” ต้องอพยพลี้ภัยมาหาญาติพี่น้องฝั่งไทยเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม รัฐบาลไทยจะใช้ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 337 ซึ่งเป็นกฎหมายอันมีลักษณะกีดกันการได้สัญชาติไทยของคนที่มีบิดาหรือมารดาเป็นคนต่างด้าว (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร 2550ก) โดยมีนัยยะกีดกันชาวเวียตนามหรือญวนอพยพที่เข้ามายังประเทศไทยในช่วงนั้น เพราะเห็นว่าคนกลุ่มนี้มาจากประเทศคอมมิวนิสต์ จะเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ แต่กฎหมายได้กล่าวครอบคลุมชนกลุ่มน้อยทุกกลุ่มในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ประกาศฉบับนี้ก็ยังไม่มีผลต่อ “ลื้อฝั่งลาว” ที่อพยพเข้ามาในรัฐไทย รวมทั้งบุตรของพวกเขา เพราะการสำรวจเพื่อจัดทำทะเบียนสถานะบุคคลของทางการยังไม่ทั่วถึงทั่วประเทศ⁹ ดังนั้น แม้ในทางกฎหมาย “ลื้อฝั่งลาว” ที่เข้ามาอยู่ในรัฐไทย และบุตรที่อาจเกิดจากบิดามารดาที่มีสัญชาติไทยแล้ว จะไม่มีสิทธิในการเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย แต่พวกเขากับ “ลื้อฝั่งไทย” ก็ยังมีสำนึกทางชาติพันธุ์ร่วมกัน ไม่ได้แยกคนไทยกับคนลาว

ยุคหลังสงครามเย็น ช่วงทศวรรษ 2530 พื้นที่ชายแดนกลายเป็นพื้นที่พัฒนาเศรษฐกิจระดับภูมิภาค เกิดกระแสท้องถิ่นนิยมเพื่อต้อนรับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ลื้อเชียงคำที่เคยต้องซ่อนเร้นอัตลักษณ์วัฒนธรรมไทลื้อไว้ในยุคสงครามเย็น ก็ได้รื้อฟื้นอัตลักษณ์ความเป็นไทลื้อที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันขึ้นมาเพื่อแสดงออกทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ (ณกานต์ อนุกุลวรรช

⁹ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายบุญเลื่อน แก้วปัญญา รองหัวหน้ากลุ่มไทลื้อพลัดถิ่นภาคเหนือ เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2556

กะ 2556) แต่ในอีกด้านกลุ่ม “ลื้อฝ่งลาว” ที่อพยพมาช่วงสงครามเย็น รวมถึงบุตรของพวกเขา และคนที่ตกสำรวจจากการทำทะเบียนสถานะบุคคลทั้งที่อาจอาศัยอยู่ที่ฝั่งไทยตลอดมา ได้รับการสำรวจจากรัฐไทยภายใต้นโยบายจัดหมวดหมู่ชนกลุ่มน้อย ทำให้พวกเขาเหล่านั้นกลายเป็นคนที่ถือ “บัตรต่างด้าว” โดยที่พวกเขาไม่ตระหนักถึงความหมายของบัตรที่ถืออยู่ (องค์การสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา 2556) กล่าวได้ว่าในยุคนี้ ไทลื้อในพื้นที่เชียงคำมีอยู่ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่เป็นคนสัญชาติไทย ซึ่งกำลังรื้อฟื้นอัตลักษณ์เพื่อตอบรับการพัฒนาของรัฐ ขณะที่อีกกลุ่มถูกนโยบายของรัฐกดดันให้กลายเป็นคนต่างด้าว ความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อจึงถูกความเป็นรัฐชาติกำหนดอย่างจริงจัง ไทลื้อในรัฐไทยกับไทลื้อในรัฐลาว ถูกเส้นแบ่งรัฐชาติแยกออกจากกันอย่างชัดเจน (Keyes 1993)

ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ขณะที่ไทลื้อเชียงคำผู้มีสัญชาติไทยได้รับการยอมรับจากรัฐไทยมากขึ้น จนสามารถจัดงาน “สืบสานตำนานไทลื้อ” ได้ และยิ่งกว่านั้นยังสามารถจัดงาน “สืบสานตำนานไทลื้อโลก” ตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 เป็นต้นมา แต่ไทลื้ออีกกลุ่มประมาณ 1,000 คน ตกเป็นคนต่างด้าวที่ส่วนใหญ่ถือบัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อยหรือบัตรไทยลื้อ บางคนถือบัตรลาวอพยพ บางคนถือเอกสารแรงงานต่างด้าว และอีกหลายคนไม่มีเอกสารแสดงตน พวกเขาต้องประสบปัญหาไร้สิทธิในการรับบริการต่างๆ จากรัฐ โดยเฉพาะสิทธิในการครอบครองที่ดินทำกิน สิทธิการเดินทางออกนอกพื้นที่ สร้างความลำบากในการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก จึงนำไปสู่การรวมตัวกันภายใต้ชื่อกลุ่ม “ไทลื้อภาคเหนือ”¹⁰ ในปี พ.ศ.2543 ก่อนที่จะเปลี่ยนชื่อกลุ่มเป็น “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในปี พ.ศ. 2555 เมื่อเห็นว่าสามารถเข้าข่ายขบวนการ “ไทยพลัดถิ่น” ในพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) โดยมีการเคลื่อนไหวตามยุทธศาสตร์หรือแผนการที่ร่วมกำหนดโดยองค์การสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา คือ “ปฏิบัติการการเป็นพลเมืองไทยทางสังคมและวัฒนธรรม” อาทิเช่น การยืนยันด้วยประวัติศาสตร์บอกเล่าและทางเอกสารว่ามีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ของเมืองเชียงคำมายาวนาน หรือบางคนยืนยันว่าพ่อแม่เคยเป็นพลเมืองไทยในสมัยรัฐไทยตั้งจังหวัดล้านช้าง มีการทำกิจกรรมทางสังคม เช่น กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ทั้งต่อท้องถิ่น เมืองและประเทศ รวมถึงการแสดงออกทางประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่นไทลื้อ คนเมือง และของชาติไทยในเทศกาลต่างๆ เพื่อนำไปเป็นข้อเรียกร้องสัญชาติไทย หรือหาวิธีการที่ให้อื่นซึ่งมีสัญชาติไทย ยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งในชุมชนและสังคมใหญ่ (องค์การสิทธิชุมชน จังหวัดพะเยา 2556)

¹⁰ อย่างไรก็ตาม สมาชิกกลุ่ม “ไทยลื้อภาคเหนือ” บางคนไม่ได้เป็นไทลื้อ แต่เป็น “ไทยวน” (กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท อาศัยอยู่มากบริเวณล้านนาหรือภาคเหนือของไทย มีชื่อเรียกอย่างว่า คนเมือง) หรือ “ลาวอพยพ” ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่เมืองเชียงคำมาตั้งแต่อดีต หรือมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับลื้อเชียงคำ การใช้ชื่อ “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” ณ ขณะนั้น ก็ด้วยเหตุที่เห็นว่า รัฐไทยยอมรับ “ลื้อเชียงคำ” ในระดับหนึ่ง เช่น การยกย่องหัตถกรรม “ผ้าทอไทยลื้อ” หรือสามารถจัดงาน “สืบสานตำนานไทลื้อโลก” ได้

ผู้วิจัยเห็นว่า ปรากฏการณ์เรียกร่องสัญชาติของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ เป็นประเด็นที่อาจกำลังพยายามปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ดังกล่าวไว้ตอนต้น เพราะแม้ว่าพวกเขาจะพยายามเรียกร่องสัญชาติตามกฎหมายก็ตาม แต่ส่วนหนึ่งของการเรียกร่องสัญชาติ พวกเขากำลังอ้างว่ามี “ความเป็นพลเมืองไทย” จากการนิยามด้วยตนเอง ที่นิยามว่ามีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่ซึ่งเข้ามาอย่างยาวนาน จึงมีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษา ซึ่งที่ผ่านมางานศึกษาประเด็นนี้ ส่วนใหญ่จะศึกษาในแง่มุมมองทางกฎหมาย ขณะที่มียางส่วนหนึ่ง ศึกษา “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยในแง่สังคมศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับมิติอื่นๆ ดังเช่น ศึกษาความเป็นพลเมืองที่สัมพันธ์กับความเป็นสังคมพลุกพล่านของพื้นที่ชายแดน (เอกชัย ปิ่นแก้ว 2548) หรือสัมพันธ์กับระบบสังคมปิตาธิปไตย (ลาเคลละ จะทอ 2550) ศึกษาในฐานะที่เป็นวาทกรรม (ศศิประภา จันทะวงศ์ 2552) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมคน/แรงงาน พื้นที่ชายแดนและรักษาพรมแดนรัฐชาติ (Pitch 2007) หรือศึกษาความเป็นพลเมืองในเชิงวิพากษ์ต่อปัญหาเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ และการยืนยันความเป็นพลเมืองทางสังคมและวัฒนธรรม (จิรวุฒิ เสนาคำ 2550; 2551)

ผู้วิจัยคิดว่า การศึกษาประเด็น “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยในแง่สังคมศาสตร์ข้างต้น ทำให้สามารถเข้าใจแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยมิใช่เป็นเพียงประเด็นทางกฎหมายเท่านั้น หากแต่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมด้วย เป็นงานศึกษาที่ทำให้เห็นว่ารัฐไทยมีเหตุผลในการใช้นโยบายเพื่อกำหนด “ความเป็นพลเมือง” ต่อผู้คนในรัฐไทยในยุคต่างๆ อย่างไร แต่กระนั้น ก็ยังขาดงานศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัว ตอบโต้ต่อการไร้ซึ่งความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย จะมีก็แต่งานของ ศศิประภา จันทะวงศ์ (2552) กับ จิรวุฒิ เสนาคำ (2550; 2551) แต่งานของศศิประภา แสดงให้เห็นการต่อสู้ของผู้ไร้ความเป็นพลเมืองไทย ที่พยายามเป็นส่วนหนึ่งของการบูรณาการของรัฐไทย ส่วนงานของจิรวุฒิ แม้ทำให้เห็นแนวคิด “ความเป็นพลเมืองในทางวัฒนธรรม” แต่ก็เพียงเพื่อยืนยันว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยเท่านั้น งานทั้งสองนี้ยังไม่แสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยเลย ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษากรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เนื่องจากมีข้อสังเกตเบื้องต้นว่า “ปฏิบัติการการเป็นพลเมืองไทยทางสังคมวัฒนธรรม” เพื่อเรียกร่องสัญชาติไทยของพวกเขา กำลังปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยจากมุมมองของภาคประชาชนเอง โดยผู้วิจัยเห็นว่า ปรากฏการณ์นี้มีนัยยะทางวิชาการที่สำคัญ 3 ประการด้วยกัน กล่าวคือ

ประการแรก ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายด้วยแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” อย่างน้อย 2 ตัวแบบด้วยกัน คือ ตัวแบบแรก “ความเป็นพลเมืองในทางสังคม” (Glick-Schiller 2005 อ้างใน จิรวุฒิ เสนาคำ 2550: 12) ที่สามารถอธิบาย การทำกิจกรรมทางสังคมของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เพื่ออ้างความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย และตัวแบบที่สอง “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” (Isin and Wood

1999: 156-161; Rosaldo 1994 อ้างใน ยศ 2551ข: 166) โดยสามารถนำมาอธิบายถึงการที่ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” พยายามเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมคือเชิงคำที่รัฐก็ยอมรับความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย และยอมรับความแตกต่างทางอัตลักษณ์วัฒนธรรมระดับหนึ่ง อันจะนำไปสู่การอ้างสิทธิที่จะให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย

ประการที่สอง “ปฏิบัติการการเป็นพลเมืองไทยทางสังคมและวัฒนธรรม” ของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” สามารถอธิบายอย่างเชื่อมโยงกับแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” (Lave and Wenger 1991; จินดา คุณสมบัติ 2555: 28-30) เนื่องจากการรวมตัวกันในนามกลุ่มของคนกลุ่มนี้ คือความพยายามจะสร้าง “พื้นที่” ลักษณะหนึ่งขึ้นมา เป็นพื้นที่สำหรับผู้ประสบปัญหาและมีความมุ่งหมาย (ในเรื่องสัญชาติ) ร่วมกัน เข้ามาร่วมทำกิจกรรมในระยะเวลาหนึ่ง มีการเรียนรู้ ทำกิจกรรม หาแนวทางปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการเชื่อมโยงกับกับหน่วยทางสังคมการเมือง ดังเช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักการเมือง เจ้าหน้าที่รัฐ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่สร้างเสริมกำลังของสมาชิกในการดูแลตนเองได้แม้ยังไม่มีสิทธิต่างๆ จากการมีสัญชาติไทย การสร้างพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการสร้างชุมชนแห่งใหม่ของสมาชิก “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เอง

ประการที่สาม ปรากฏการณ์นี้ยังมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิด “ชาตินิยม” 2 ประเด็นด้วยกัน ในประเด็นแรก รัฐไทยใช้แนวคิด “ชาตินิยม” เป็นเครื่องมือในการสร้าง “อัตลักษณ์แห่งชาติ” หรือ “ความเป็นไทย” เช่น การเทิดทูนสถาบันกษัตริย์ การยอมรับและปฏิบัติตามวัฒนธรรมไทยกลาง และการบำรุงพุทธศาสนา รวมถึงการไม่เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ ซึ่งนำไปสู่การเลือกว่าใครหรือกลุ่มวัฒนธรรมใด สามารถเป็นหรือไม่เป็นพลเมืองไทย (สายชล สัตยานุรักษ์ 2550; Keyes 1993; 1995) ประเด็นต่อมา การที่รัฐไทยใช้แนวคิด “ชาตินิยม” สถาปนาอำนาจเหนือเขตแดนรัฐชาติ (Thongchai 1994) ทำให้ความเคลื่อนไหวของผู้คนบริเวณพื้นที่ชายแดน มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงของรัฐเสมอ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าทั้งสองประเด็นสามารถนำมาพิจารณากรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ว่า ในขณะที่พวกเขาได้แสดงออกถึงความเป็นไทยตามที่รัฐต้องการอย่างเต็มที่ ทว่าพวกเขากลับไม่ถูกนับเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมายด้วยเหตุผลเรื่องความมั่นคงของรัฐ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” นี้ ได้เกิดขึ้นภายใต้พัฒนาการความเป็นพลเมืองในรัฐไทยตามบริบทของพื้นที่และเวลาต่างๆ อย่างไร

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ในกรอบการนิยามของรัฐชาติ ได้ถูกท้าทายจากความพยายามขององค์กรต่างๆ เช่น องค์กรเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ และขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ ในการนิยามอัตลักษณ์ใหม่ให้แก่บุคคล (สมชาย ปรีชาศิลป์กุล 2554) แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยกำลังถูกท้าทายจากผลของกระแสโลกาภิวัตน์ อาทิ เช่น การหลั่งไหลของผู้คนและแรงงานเข้ามาในเมืองใหญ่ ขบวนการเรียกร้องสิทธิมนุษยชนของชนเผ่าและชาติพันธุ์ หรือการรวมกลุ่มระดับภูมิภาค เช่น ประชาคมอาเซียนที่กำลังจะเกิดขึ้นในปีพ.ศ.

2558 (ค.ศ.2015) กรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” นับเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่กำลังปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ผ่านปฏิบัติการของกลุ่มซึ่งพยายามกำหนดนิยามความเป็นพลเมืองไทยด้วยตนเอง ที่อาจจะแตกต่างไปจากการนิยามความเป็นพลเมืองของรัฐ

ด้วยเหตุนี้ จึงนำมาสู่คำถามที่ว่า พวกเขา กำลังทำทนายหรือปรับเปลี่ยนแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยอย่างไร หรือกล่าวให้ชัดก็คือ กลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” มีวิธีการและกระบวนการเพื่อจะให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 บริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของรัฐไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ได้ส่งผลอย่างไร ในทางกฎหมายและในทางสังคมต่อกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” และผลทางกฎหมายและสังคมดังกล่าว มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างไรกับสถานะความเป็นพลเมืองไทยของกลุ่มนี้

1.2.2 ในสถานะของการไม่ได้เป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย สมาชิกของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” มีการดำเนินชีวิตประจำวัน มีการปรับตัว หรือหาวิธีเผชิญกับปัญหาต่างๆ อย่างไร และการปรับตัวหรือการเผชิญปัญหาต่างๆ เหล่านี้ มีความหมายทางการเมืองและสังคมอย่างไร

1.2.3 กลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” มีวิธีการและกระบวนการเพื่อจะให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของรัฐไทยและประเทศเพื่อนบ้าน กับสถานะความเป็นพลเมืองหรือไม่เป็นพลเมืองของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

1.3.2 ศึกษาความหมายทางสังคมของการปรับตัว หรือการหาวิธีเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในสถานะของการไม่ได้เป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมายของสมาชิกของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

1.3.3 ศึกษาถึงวิธีการและกระบวนการในการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ทางสังคมและวัฒนธรรม ของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

1.4 ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มุ่งทำความเข้าใจวิธีการและกระบวนการของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในการต่อสู้เพื่อจะให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดำเนินการ

ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2555 ถึง พ.ศ.2558 โดยเนื้อหาครอบคลุมถึงการศึกษาวิถีคิด วิธีการดำเนินงาน การทำกิจกรรมต่าง ๆ และวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ (รวมไปถึงศึกษายาทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายที่มีผลต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่มด้วย)

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้วิธีการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งเป็นวิธีที่เน้นการเก็บข้อมูลภาคสนามในเชิงลึก จากการไปอยู่ในพื้นที่การวิจัยเป็นเวลานาน ได้ใกล้ชิด กับเหตุการณ์ และผู้ให้ข้อมูลจนเกิดความไว้วางใจกัน เป็นการศึกษาที่ผู้วิจัยมีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (วสันต์ ปัญญาแก้ว 2541) ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ.2557

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 ทำให้เข้าใจถึงวิธีการและกระบวนการ ในการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นพลเมือง ในทางกฎหมายและทางสังคมและวัฒนธรรม ของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

1.5.2 ทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของรัฐไทยและประเทศเพื่อนบ้าน กับสถานะความเป็นพลเมืองหรือไม่เป็นพลเมืองของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

1.5.3 ทำให้เกิดข้อเสนอแนะในการมองประเด็น “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ให้มีความหมายที่กว้างไปกว่ามิติทางกฎหมาย ด้วยมิติทางสังคมและวัฒนธรรม

1.6 การทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัย

การทบทวนวรรณกรรมสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้จะแบ่งเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการทบทวนแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัย

1.6.1 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองของรัฐไทย ผู้วิจัยจะแบ่งการทบทวนออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก จะเป็นงานศึกษาในทางนิติศาสตร์และบริหารรัฐกิจ และส่วนที่สองจะเป็นงานศึกษาในทางสังคมศาสตร์ โดยงานศึกษาในส่วนแรกจะทำให้เห็นความเป็นพลเมืองในแงุ่มที่สัมพันธ์กับนโยบายและการบริหารของรัฐ ขณะที่งานศึกษาในส่วนที่สองมุ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นพลเมืองที่สัมพันธ์กับประเด็นทางสังคมที่ครอบคลุมทั้งเรื่องวัฒนธรรม พื้นที่ชายแดน เส้นเขตแดนรัฐชาติ การเข้าถึงทรัพยากร และขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ซึ่งงานวิจัยนี้มุ่งหมายที่จะได้ใช้การศึกษาเรื่องความเป็นพลเมืองในแงุ่มจากส่วนที่สอทำความเข้าใจปรากฏการณ์ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

ส่วนแรก งานศึกษาความเป็นพลเมืองในทางนิติศาสตร์และทางบริหารรัฐกิจ

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ส่วนใหญ่จะศึกษาในทางกฎหมายและทางบริหารรัฐกิจ โดยผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษาในแง่มุมนี้ออกเป็น 2 ฝ่าย กล่าวคือ ฝ่ายแรก เป็นการศึกษาที่เห็นว่าตัวบทกฎหมายสัญชาติไม่มีปัญหา หากแต่ต้องปรับปรุงในส่วนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐให้มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเสนอให้มีการส่งเสริมความรู้เรื่องกฎหมายแก่ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและบุคคลผู้ประสบปัญหาเรื่องสัญชาติ การศึกษาของ พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร ในบทความเรื่อง พัฒนาการของแนวคิดเรื่องสัญชาติ และความพยายามที่จะขจัดปัญหาความรู้รัฐในประเทศไทย (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร 2550) นับเป็นบทสรุปของข้อเสนอของฝ่ายนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเสนอว่า พัฒนาการกฎหมายและนโยบายเกี่ยวกับสัญชาติของรัฐไทย มีความเอื้อต่อการแก้ไขปัญหาความรู้รัฐ ความรู้สัญชาติ และคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชนมากขึ้น แม้ว่าจะมีกฎหมายบางช่วงที่มีลักษณะกีดกันการได้สัญชาติบ้าง แต่ที่สุดแล้วรัฐและขบวนการยุติธรรมก็มีความพยายามแก้ไขเสมอ เพียงแต่ปัญหายังคงค้างอยู่ในระดับปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ ตลอดจนการขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องกฎหมายสัญชาติของทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและตัวผู้ประสบปัญหาเรื่องสัญชาติเอง โดยมีงานศึกษาที่สอดคล้องกับข้อเสนอนี้ อาทิเช่น วิทยานิพนธ์ของ อาทิตย์ วงศ์อาทิตกุล (2549) ที่ศึกษาภาวะไร้สัญชาติและกระบวนการได้สัญชาติของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า ที่จังหวัดเชียงราย โดยได้ข้อเสนอว่า ปัญหาสถานะบุคคล เกิดจากการปฏิบัติงานที่หละหลวมของเจ้าหน้าที่รัฐ ในการลงรายการสถานะบุคคลให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง เช่นเดียวกับการศึกษาของ ปรีชาพล พูลทวี (2553) อันเป็นงานศึกษาขั้นตอนการขอลงรายการสัญชาติไทยของชนกลุ่มน้อยตามมาตรา 23 แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ.2551 โดยได้เสนอว่าปัญหาเกิดจากการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐใช้ดุลยพินิจอย่างไม่เป็นมาตรฐาน

ในขณะที่การศึกษา ฝ่ายที่สอง โต้แย้งว่า ปัญหาเกี่ยวกับ “ความเป็นพลเมือง” มีสาเหตุสำคัญมาจากการที่กฎหมายสัญชาติไทยไม่สามารถสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ ในบทความ 100 ปี สัญชาติไทย ของ สมชาย ปรีชาศิลปกุล (2554) ได้สะท้อนปัญหากฎหมายสัญชาติไทยว่า ตัวบทกฎหมายยังคงยึดติดกับการรักษาอำนาจของรัฐและความเป็นไทย นำไปสู่การกีดกันคนบางกลุ่มบางพวกที่รัฐเห็นว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง ออกจากความเป็นพลเมืองไทย อาทิเช่น กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่มักถูกมองโดยรัฐว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายข้ามแดนรัฐชาติ ทั้งยังกลมกลืนกับความเป็นไทยในนิยามความหมายของรัฐได้ยาก งานศึกษาอื่นตามข้อเสนอนี้ ดังเช่น งานศึกษาของ วรณทนี รุ่งเรืองสภาคูล (2544) ที่สะท้อนปัญหาของกฎหมายสัญชาติอันล้ำสมัยในการพิจารณาการให้สัญชาติกับคนไทยจากเกาะกง รัฐไทยควรมีนโยบายหรือการใช้กฎหมายที่เปิดกว้างแก่การขอสัญชาติของผู้ที่ประสบปัญหาไร้สัญชาติจากเหตุของการเปลี่ยนแปลงเขตแดนมากขึ้น หรืองานศึกษา

ของ เรวัตน์ เกลียวศิลป์ (2552) ที่ฉายให้เห็นผลพวงและปัญหาของประกาศคณะปฏิวัติฉบับ 337 และพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 และมีข้อสรุปว่าบทบัญญัติการถอนสัญชาติโดยผลการในพระราชบัญญัติสัญชาติที่ให้อำนาจกับรัฐมนตรี เป็นการละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาประเด็นความเป็นพลเมืองของไทยในทางกฎหมายและการบริหารรัฐกิจอาจจะทำให้มองเห็นและเข้าใจความเป็นพลเมืองในฐานะที่เป็นนโยบายหรือข้อกำหนดของรัฐ โดยมีได้ทำให้มองเห็นความเป็นพลเมืองที่มีหลากหลายแง่มุม เชื่อมโยงครอบคลุมมิติทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ตลอดจนประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งกับพื้นที่หรือชุมชนต่างๆ ของบุคคลหรือกลุ่มคนต่างๆ ซึ่งผู้ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้เสนอไว้ในส่วนที่สอง

ส่วนที่สอง งานศึกษาทางสังคมศาสตร์ในประเด็นว่าด้วยความเป็นพลเมือง

งานศึกษาจำนวนไม่มากในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ ที่พยายามศึกษาทำความเข้าใจประเด็นความเป็นพลเมืองอย่างสัมพันธ์กับมิติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ภูมิรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง และสังคมวิทยา – มานุษยวิทยา โดยการทบทวนนี้ผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษา “ความเป็นพลเมือง” ที่สัมพันธ์กับประเด็นทางสังคมศาสตร์ 3 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) ความเป็นรัฐกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมบนพื้นที่ชายแดน 2) การเข้าถึงทรัพยากรของชนกลุ่มน้อย 3) การเคลื่อนไหวเรียกร้อง “ความเป็นพลเมือง”

ก) ความเป็นรัฐกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมบนพื้นที่ชายแดนรัฐชาติ

วิทยานิพนธ์เรื่อง การเมืองเรื่องสัญชาติ : ความคลุมเครือของพรมแดนแห่งรัฐและพรมแดนแห่งสิทธิมนุษยชน : กรณีปัญหาสัญชาติชาว อ.แม่อาว จ.เชียงใหม่ โดย เอกชัย ปิ่นแก้ว (2548) ได้ข้อค้นพบคือ ปัญหาเรื่องสัญชาติที่เกิดขึ้น มาจากการที่รัฐขาดความเข้าใจสังคมพหุลักษณะของพื้นที่ชายแดนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มาตั้งแต่เส้นพรมแดนรัฐชาติยังไม่เกิดขึ้น ซึ่งเส้นพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ได้กีดกันชาวบ้านที่อยู่ชายแดนออกจากความเป็นพลเมืองไทยอันเป็นจุดเริ่มต้นของการละเมิดสิทธิมนุษยชนในที่สุด ในประเด็นปัญหาของเส้นเขตแดนรัฐชาตินี้สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของ ฐิรวุฒิ เสนาคำ (2550) เรื่อง ไทยพลัดถิ่นกับข้อจำกัดขององค์ความรู้ว่าด้วยรัฐชาติของสังคมไทย เป็นงานที่ทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติกับคนที่อยู่ชายแดน ข้อค้นพบของ ฐิรวุฒิ คือ สังคมไทยยังขาดความเข้าใจองค์ความรู้ว่าด้วยรัฐชาติสมัยใหม่ ที่เชื่อว่ารัฐชาติมีขอบเขตชัดเจนอยู่ตามเส้นเขตแดนในแผนที่ที่กำหนด จึงไม่ตระหนักถึงปัญหาของเส้นเขตแดนรัฐชาติที่กีดกันให้คนปักยได้กลุ่มหนึ่งออกจากความเป็นพลเมืองไทย ทั้งที่แต่เดิมพื้นที่ที่คนปักยได้กลุ่มนี้อยู่ เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามมาก่อน โดยพวกเขาเรียกตัวเองว่าเป็น “ไทยพลัดถิ่น” ซึ่งการค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และการศึกษาวัฒนธรรม ทำให้ฐิรวุฒิ เสนอว่า “ไทยพลัดถิ่น” ย่อมถือว่า

สามารถเป็นพลเมืองไทยได้ และจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องขยายองค์ความรู้ว่าด้วยรัฐชาติใหม่ๆ ที่ยอมรับ “ความเป็นพลเมือง” อันหลากหลาย เช่น รัฐชาติที่ยอมรับ “ความเป็นพลเมืองสองรัฐ” หรือ “ความเป็นพลเมืองของภูมิภาค” เป็นต้น

ผู้วิจัยเห็นว่างานทั้ง 2 ชิ้นนี้จะมีประโยชน์ในการศึกษา “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” โดยเฉพาะงานของฐิรุฒิ การศึกษากรณี “ไทยพลัดถิ่น” ที่ศึกษาได้มีบริบททางประวัติศาสตร์ในลักษณะคล้ายกับกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในเรื่องการได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของเส้นเขตแดนรัฐชาติตั้งแต่ยุคกำเนิดรัฐชาติสยาม และยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมถึงการเข้มงวดกับผู้คนที่อยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนของรัฐช่วงหลังสงครามเย็น

อย่างไรก็ตาม ในขณะทำงานของเอกชัย และฐิรุฒิ พยายามเสนอว่ารัฐและสังคมไทยยังไม่เข้าใจบริบทของพื้นที่ชายแดนจนทำให้เกิดปัญหาการไร้สัญชาติขึ้น คุณฉวีนิพนธ์ของ Pitch Pongsawat (2007) เรื่อง Border Partial Citizenship, Border Towns, and Thai-Myanmar Cross border Development : Case Studies at the Thai Border Towns กลับชี้ให้เห็นว่ารัฐไทยมีความเข้าใจพื้นที่ชายแดนเป็นอย่างดี โดยข้อเสนอของ Pitch คือ ความเป็นพลเมืองของผู้คนที่อยู่ชายแดนจะสัมพันธ์กับความมั่นคงของรัฐในทางเศรษฐกิจการเมือง ดังเช่นนโยบายสำรวจและจัดทำบัตรประจำตัวคนต่างด้าวและบัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อย ตั้งแต่ยุคสงครามเย็น ทศวรรษ 2510 เพื่อจัดหมวดหมู่ชนกลุ่มน้อยในรัฐไทย เช่น กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง จีนฮ่อ ไทใหญ่ หรือไทลื้อ รวมทั้งแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงานนั้น เป็นการให้ “ความเป็นพลเมืองบางส่วน” ที่มีเงื่อนไขการจำกัดการออกนอกพื้นที่ และให้สิทธิต่างๆ ของรัฐเพียงบางส่วน เพื่อเอื้อให้รัฐที่เข้ามาพร้อมระบบเศรษฐกิจทุนนิยม สามารถควบคุมคนและแรงงานในพื้นที่ชายแดนได้ (กรณีนี้คือชายแดนอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และชายแดนอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก) ขณะเดียวกัน ก็เพื่อขีดเส้นสร้างเส้นเขตแดนรัฐชาติ “บนตัวคน” มากกว่าการสร้างรั้วกันเขตแดนทางกายภาพจริงๆ

งานของ Pitch ช่วยให้ผู้วิจัยได้เข้าใจ “ความเป็นพลเมืองบางส่วน” ของกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” โดยข้อเสนอของ Pitch ทำให้เห็นว่า รัฐไทยไม่ได้ขาดความเข้าใจพื้นที่ชายแดน หากแต่เข้าใจอย่างลึกซึ้ง จนสามารถใช้อำนาจเหนือผู้คนที่อยู่ชายแดน ซึ่ง “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ก็อาจกลายเป็นอีกกลุ่มคนที่ยืนยันเส้นเขตแดนให้รัฐชาติ

การศึกษาทั้งเอกชัย ฐิรุฒิ และ Pitch ได้เสนอให้เห็นว่า พรหมแดนรัฐชาติได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนบริเวณพื้นที่ชายแดนอย่างไร โดยเฉพาะงานของเอกชัยพยายามเสนอว่า รัฐไทยไม่มีความเข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรมของผู้คนบริเวณพื้นที่ชายแดน หากแต่รัฐไทยยังคงสร้างวัฒนธรรมที่ยึดโยงกับอำนาจรัฐส่วนกลาง ในประเด็นนี้สอดคล้องกับ วิทยานิพนธ์ของ ศศิประภา จันทะวงศ์ (2552) เรื่อง “วาทกรรมความเป็นพลเมือง ความหมาย และการต่อรองของชนกลุ่มน้อย” ที่เสนอว่า

“ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ยังคงยึดโยงกับเรื่องเชื้อชาติและสายโลหิต ซึ่งเรียกโดยรวมว่า “วัฒนธรรมกระแสหลัก” ทำให้ชนกลุ่มน้อยบริเวณชายแดนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมกับความเป็นไทย ต้องตกอยู่ภายใต้ “วาทกรรมความเป็นพลเมืองไทย” ที่จำกัดพวกเขาในการได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมายเรื่อยมา ในขณะที่งานศึกษาจากมุมมองทางเพศสภาพของ ลาเคละ จะทอ (2550) ใน “เรื่องเล่าจากการต่อสู้เรื่องสัญชาติของผู้หญิงชนเผ่า” พบปัญหาการไร้สัญชาติของสตรีชาวลาหู่ว่า ไม่ได้เกิดขึ้นจาก “วัฒนธรรมกระแสหลัก” ดังกล่าวข้างต้น หากแต่มีเหตุมาจากสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่เองและความเป็นรัฐในระดับเจ้าหน้าที่รัฐ ที่มีทัศนคติแบบชายเป็นใหญ่หรือสังคมปิตาธิปไตยอันอยู่เบื้องหลังการกีดกันการเข้าถึงความเป็นพลเมืองไทยของสตรีลาหู่

การศึกษาของทั้งศศิประภาและลาเคละพยายามชี้ให้เห็นว่า “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทยเกี่ยวข้องกับมิติทางการเมืองว่าด้วยเรื่องรัฐกับวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง จนเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการกำหนดตัวบทกฎหมายและการนำไปใช้ ในการศึกษาของผู้วิจัยเอง ให้มีความสำคัญกับวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นทั้งเครื่องมือของรัฐในการกำหนดความเป็นพลเมืองไทย และเป็นเครื่องมือของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในการเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทย

ข) ประเด็น การเข้าถึงทรัพยากรของชนกลุ่มน้อย

นอกจากมีการศึกษา “ความเป็นพลเมือง” ที่สัมพันธ์กับประเด็น วัฒนธรรมและพื้นที่ชายแดนรัฐชาติแล้ว ยังมีการศึกษา “ความเป็นพลเมือง” ที่สัมพันธ์กับประเด็น “การเข้าถึงทรัพยากร” ด้วย ดังจะเห็นได้จากบทความ Citizenship and forest policy in the North of Thailand โดย Chayan Vaddhanaphuti (1999) ที่สะท้อนให้เห็นในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงซึ่งถูกกีดกันออกจากพื้นที่ป่าจากนโยบายการจัดการป่าไม้ของรัฐที่วางอยู่บนแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ ดังเช่น การกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้พวกเขาต้องไร้ที่อยู่และที่ทำกิน ประกอบกับกระบวนการให้ “ความเป็นพลเมือง” กับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมีความยุ่งยากและมีปัญหาเรื่องคอร์รัปชัน ก็ยิ่งทำให้พวกเขาไม่ได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ จากรัฐเลย ทั้งยังต้องถูกเอาเปรียบจากผู้คนพื้นราบในการแบ่งใช้ทรัพยากรและพื้นที่ทำกิน เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ของ Pitch ดังกล่าวข้างต้น ยังเสนอเพิ่มเติมว่า ความเป็นพลเมืองของผู้คนที่อยู่ชายแดนจะถูกจำกัดการเข้าถึงทรัพยากร เพราะการให้ “ความเป็นพลเมืองบางส่วน” นั้น มีเงื่อนไขการจำกัดการออกนอกพื้นที่ จำกัดการครอบครองที่ดิน ทรัพย์สิน และให้สิทธิต่างๆ ของรัฐเพียงบางส่วนที่ไม่เท่าเทียมพลเมืองไทย ทั้งนี้เพื่อรัฐและทุนจะสามารถควบคุมและใช้แรงงานได้อย่างเต็มที่

ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อเสนอของ Chayan และ Pitch ทำให้มอง “ความเป็นพลเมือง” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือของรัฐและสังคมในการกีดกันคนบางกลุ่มออกจากทรัพยากร ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ณ ขณะนี้เช่นกัน ดังเช่นการห้ามออกนอกพื้นที่ และการห้ามครอบครองที่ดินและ

ทรัพย์สินบางอย่าง ทำให้ต้องเสียโอกาสต่างๆ ไป โดยเฉพาะโอกาสการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงตนเอง และครอบครัว

ค) ประเด็น การเคลื่อนไหวเรียกร้อง “ความเป็นพลเมือง”

ในยุคทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา มีการศึกษา “ความเป็นพลเมือง” ของรัฐไทย ในประเด็นของการเคลื่อนไหวเรียกร้อง “ความเป็นพลเมือง” มากขึ้น อาทิเช่นงานของ ลาเคละ จะทอ ที่กล่าวไว้ประเด็นแรก เสนอว่า การเรียกร้องสัญชาติจะประสบความสำเร็จได้ ต้องเกิดจากความร่วมมือของภาคประชาสังคม เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ องค์กรอิสระ รวมทั้งรัฐเอง ส่วนงานของ ศศิประภา จันทะวงศ์ ก็แสดงให้เห็นการปรับตัว ต่อรอง ใช้กลยุทธ์ต่างๆ ของชาวไทยใหญ่และไทลื้อในอำเภอแม่สาย เพื่อบูรณาการให้เข้ากับความเป็นพลเมืองไทยให้ได้

วิทยานิพนธ์ของ จีรวุฒิ เสนาคำ ยังเสนอในประเด็นนี้ด้วย ซึ่งมีความน่าสนใจที่นำเสนอการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทย ที่พ้นไปจากนิยาม “ความเป็นพลเมือง” ตามด้วยบทกฎหมาย โดยที่กล่าวข้างต้นว่า “ไทยพลัดถิ่น” ที่ปักยี่ได้ต้องประสบปัญหาจากเส้นเขตแดนรัฐชาติสมัยใหม่ เป็นผลให้ต้องถูกกีดกันออกจากความเป็นพลเมืองไทย ในทางกฎหมาย แต่กระนั้นพวกเขาก็ได้ “ผลิตซ้ำความเป็นไทย” ผ่านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันเกาะเกี่ยวกับความเป็นไทยปักยี่ได้ อยู่เสมอมา เพื่อยืนยันความแตกต่างจากความเป็นคนพม่าและสร้างสำนึกในความเป็นคนไทยตลอดเวลา ซึ่งถือว่าพวกเขายังดำรง “ความเป็นพลเมืองวัฒนธรรม” ที่มีนัยยะของการเป็นคนของรัฐไทยไม่ใช่คนของรัฐพม่า

กรณีศึกษาของ จีรวุฒิ ทั้งในประเด็นปัญหาเส้นพรมแดนรัฐชาติและประเด็นการเคลื่อนไหวเรียกร้อง “ความเป็นพลเมือง” มีความใกล้เคียงกับกรณีศึกษาของผู้วิจัย เมื่อกลุ่ม “ไทยลื้อพลัดถิ่นภาคเหนือ” ก็อ้างว่าถูกเส้นเขตแดนรัฐชาติกีดกันออกจากความเป็นคนไทยเช่นกัน เช่นเดียวกับการต่อสู้เรื่องสัญชาติของพวกเขาที่ยึดแนวทาง “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของผู้วิจัยเห็นตรงกับงานของจีรวุฒิ ในประเด็นปัญหาของเส้นเขตแดนรัฐชาติที่กีดกันคนบางกลุ่มออกจากการเป็นพลเมืองไทย แต่เห็นต่างกับจีรวุฒิในประเด็น “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” โดยจีรวุฒิ อธิบายว่า เป็นการอ้างสิทธิของ “ไทยพลัดถิ่น” ปักยี่ได้ ที่จะมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมจากคนพม่า ขณะเดียวกันก็ยืนยันว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย แต่ในงานของผู้วิจัย ต้องการอธิบาย “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ในสองลักษณะ คือ หนึ่ง อธิบายว่าเป็นการยืนยันตนเองของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมลื้อเชียงคำ เพื่อที่รัฐไทยจะได้ยอมรับในความเป็นพลเมืองตามกฎหมายเหมือนลื้อเชียงคำ และสอง อธิบาย “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ตามนิยามของรัฐไทยที่ปรากฏออกมาในรูปนโยบายหรือกฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติ เช่น การมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ หรือการมีวิถีชีวิต รูปร่างหน้าตาเหมือนคนไทย

(ตามบรรทัดฐานแบบไทยภาคกลาง) ซึ่งจะมีผลต่อการกำหนดสถานะบุคคลในรัฐไทยว่า ใครสามารถเป็นหรือไม่สามารถเป็นพลเมืองไทย

1.6.2 การทบทวนแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาประเด็นความเป็นพลเมืองของรัฐไทย โดยมุ่งศึกษาปฏิบัติการของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ที่มีปฏิสัมพันธ์กับปฏิบัติการของรัฐไทยภายใต้เงื่อนไขความเป็นพลเมืองของรัฐไทย ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” แนวคิด “ชาตินิยม” และแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ”

แนวคิด “ความเป็นพลเมือง”

แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” มีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ยุคกรีกโบราณ ถูกนำมาใช้อธิบายถึง สมาชิกของชุมชนทางการเมือง ผู้ซึ่งมีความรู้ความสามารถในการปกครองผู้อื่นได้ พร้อมกับยินดีที่จะให้ผู้อื่นปกครองในเวลาเดียวกัน (เชนสวร์ เจริญเมือง 2554: 4-6) ต่อมาในยุคศาสนจักรหรือยุคกลาง แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ไม่ได้ถูกนำมาใช้ จนเมื่อยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ช่วงศตวรรษที่ 17 แนวคิดนี้ได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อใช้สนับสนุนปัจเจกชนที่แต่เดิมเป็นข้าแผ่นดินของกษัตริย์หรือเจ้าที่ดิน ได้มีสิทธิเสรีภาพ และอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง จนนำไปสู่การปฏิวัติอเมริกาและปฏิวัติฝรั่งเศสอันเป็นจุดกำเนิดรัฐชาติสมัยใหม่ในที่สุด

Thomas H. Marshall ได้เสนอพัฒนาการของแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ว่ามี 3 ยุคด้วยกัน กล่าวคือ ยุคแรก ยุคของการเกิดรัฐชาติ ช่วงศตวรรษที่ 18 “ความเป็นพลเมือง” หมายถึงการมีสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานอย่างเช่น สิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน ยุคต่อมา ในช่วงศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 “ความเป็นพลเมือง” ขยายไปสู่การมีสิทธิทางการเมือง เช่น การเลือกตั้ง และในยุคสุดท้าย ช่วงศตวรรษที่ 20 “ความเป็นพลเมือง” คือการมีสิทธิในการรับบริการทางสังคม หรือสวัสดิการจากรัฐ เช่น การศึกษา และการสาธารณสุข ซึ่งจะเรียกว่า “พลเมืองทางสังคม” (ธีรยุทธ บุญมี 2546ก: 166-168; 2546ข: 62) แนวคิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในประเทศที่เรียกว่า รัฐสวัสดิการ เช่น ประเทศสหราชอาณาจักร หรือประเทศแถบสแกนดิเนเวีย อย่างประเทศนอร์เวย์ สวีเดนและฟินแลนด์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของ Marshall ถูกโต้แย้งจากนักคิดสายเสรีนิยมใหม่ที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิด “พลเมืองทางสังคม” และเสนอให้เอกชนเข้ามาจัดการกิจการของรัฐบางส่วน เช่น สาธารณูปโภคพื้นฐาน การศึกษา และสาธารณสุข ให้บริการพลเมืองเสมือนตั้งผู้บริโภครวม โดยมีการคุ้มครองผู้บริโภครวมจากรัฐ สมาชิกของรัฐคือ “พลเมืองผู้บริโภครวม” (ธีรยุทธ บุญมี 2546ก: 168-172) ซึ่งหลายประเทศในปัจจุบันก็ใช้แนวคิดทั้ง “พลเมืองทางสังคม” และ “พลเมืองผู้บริโภครวม” ผสมผสานตามความเหมาะสม

เช่น ในการบริการสุขภาพแก่พลเมืองของรัฐ มีทั้งระบบโรงพยาบาลของรัฐ และระบบโรงพยาบาลเอกชน ดังนั้นสมาชิกของรัฐจึงสามารถเป็นพลเมืองได้ทั้งสองแบบ

ข้อเสนอของ Marshall ได้ช่วยให้เข้าใจพัฒนาการความเป็นพลเมืองที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของการเมืองการปกครองของรัฐ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอนี้ไม่สามารถอธิบาย “ความเป็นพลเมือง” ภายใต้อิทธิพลที่ความเป็นรัฐชาติได้ถูกท้าทายจากปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น การลี้ภัยของผู้คนข้ามเขตแดนรัฐชาติด้วยเงื่อนไขบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ทักษะการมองความเป็นพลเมืองแบบของ Marshall ได้ถูกท้าทายจากมุมมองทางมานุษยวิทยาที่สนใจเรื่องของผู้คนในฐานะผู้กระทำการ ความเป็นพลเมืองจึงมิใช่สัญญาประชาคมของปัจเจกชนที่มอบให้กับรัฐ หากแต่ความเป็นพลเมืองเกิดจากการใช้นโยบายควบคุมคนของรัฐ หรือเป็นโครงการทางการเมืองในการที่รัฐจะแสดงความเป็นเจ้าของปัจเจกชน (Yuval-Davis 2011: 10) จนนักมานุษยวิทยาบางท่าน เช่น Seyla Benhabib หรือ Sylvia Walby มองอย่างสุดโต่งว่า แนวคิดความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องที่ล้าสมัยไปแล้ว (Yuval-Davis 2011: 48) รัฐเป็นอุดมการณ์เชิงอำนาจเท่านั้น การสนใจความเป็นพลเมืองก็เท่ากับว่าเชื่อว่ารัฐมีจริง อย่างไรก็ตาม Michael-Rolph Trouillet (อ้างใน ยศ สันตสมบัติ 2551ก: 15-17) มองอย่างประนีประนอมว่า “แม้ว่ารัฐจะเป็นมายาก็ตาม นักมานุษยวิทยาควรจะไปทำความเข้าใจกับสิ่งที่เรียกว่า ethnographies of state effects คือน่าจะให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับผลของรัฐที่มีต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์” ดังนั้น แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ยังคงเป็นเรื่องที่นักมานุษยวิทยาควรให้ความสำคัญ โดยเฉพาะหากต้องการเข้าใจคนชายขอบ กลุ่มชาติพันธุ์หรือคนตัวเล็กตัวน้อย ที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำของรัฐโดยตรง

ในยุคโลกาภิวัตน์ แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ถูกยกขึ้นมาเป็นประเด็นสนทนาทางวิชาการอย่างมาก ในยุคที่ผู้คน สินค้า เทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสาร เคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็วและเสรี (Appadurai 2000 อ้างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2552: 18) การเกิดขึ้นของ ชุมชนข้ามชาติทั่วโลกในช่วงหลังสงครามเย็น เป็นปัจจัยที่ท้าทายความเป็นรัฐชาติที่ยึดมั่นในเรื่องเขตแดน (ยศ สันตสมบัติ 2551ก: 25) ผู้คนสามารถสร้างชุมชนจินตกรรม (เบน แอนเดอร์สัน 2555) จากอัตลักษณ์ของตนเองได้โดยใช้ปัจจัยเช่น ทุนและเทคโนโลยี เป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชนเองโดยไม่ต้องมีเขตแดนแน่ชัด รัฐได้ถูกทำให้ไม่มีความสำคัญอีกต่อไป จึงเกิดคำถามต่อไปว่า “ความเป็นพลเมือง” ในยุคโลกาภิวัตน์นั้นจะเป็นอย่างไร (Isin and Wood 1999: 155)

Nira Yuval-Davis เสนอคำตอบว่าภายใต้บริบทดังกล่าวที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายจะเกิด “ความเป็นพลเมืองที่มีหลากหลายชั้นหลายแบบ” ซึ่งในความเป็นพลเมืองไม่เพียงแต่บ่งบอกว่ามีสิทธิและหน้าที่ต่อชุมชนรัฐชาติเท่านั้น หากแต่ยังมีสิทธิหน้าที่ต่อ ชุมชนท้องถิ่น กลุ่มศาสนา หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งในระดับข้ามชาติหรือเหนือรัฐชาติด้วย (Yuval-Davis 2011: 69-71) สอดคล้องกับข้อเสนอของ Bruno S. Frey ที่มองว่า “ความเป็นพลเมือง” ในนิยามของรัฐไม่สามารถอธิบายตัว

ปัจเจกบุคคลในยุคโลกาภิวัตน์ได้ เนื่องด้วยแต่ละคนก็มีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย จากการเป็นสมาชิกของหลายสถาบัน (Frey 2003) นำไปสู่การเกิดแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” รูปแบบต่างๆ ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่รัฐไม่ได้เป็นผู้กำหนดความเป็นพลเมืองแต่เพียงผู้เดียว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

Engin F. Isin and Patricia K. Wood เสนอหลายตัวแบบ ความเป็นพลเมืองในยุคโลกาภิวัตน์เป็นต้นว่า “ความเป็นพลเมืองแห่งโลก” ที่เกิดจาก ทุนนิยม การคมนาคม เทคโนโลยี ได้นำผู้คนเชื่อมต่อกันทั่วโลก จนรัฐไม่สามารถกำกับดูแลได้อีกต่อไป ผู้คนเหล่านั้นอาจเรียกว่า ชนชั้นใหม่โลกาภิวัตน์เข้ามากำหนดความเป็นพลเมืองแทนที่รัฐ หรือ “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ที่ความเป็นพลเมืองไม่ได้หมายถึงสมาชิกของรัฐชาติอย่างเดียว หากแต่เป็นสมาชิกที่สามารถมีสิทธิในพื้นที่ทางวัฒนธรรม อันประกอบไปด้วยอัตลักษณ์ที่หลากหลายจากปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน รสนิยม และวิถีชีวิตของพวกเขาเอง (Isin and Wood 1999 : 156-161) ซึ่งสามารถเห็นตัวอย่าง “พลเมืองแห่งโลก” ได้เช่น พลเมืองของสหภาพยุโรป หรือตัวอย่าง “พลเมืองทางวัฒนธรรม” เช่น พลเมืองของชนเผ่าดั้งเดิม ที่เรียกว่า “Indigeneship” ในหลายประเทศที่อยู่ทวีปแอฟริกาที่ให้สิทธิทางวัฒนธรรมตามกฎหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

ขณะที่ Renato Rosaldo เสนอแนวคิด “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ที่นำไปสู่ความเท่าเทียมกัน โดย “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” คือสิทธิที่จะดำรงความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมจากคนกลุ่มใหญ่ ดังนั้น ภายใต้กระบวนการทางประชาธิปไตย แม้จะเป็นผู้ที่แตกต่างจากวัฒนธรรมของคนกลุ่มใหญ่ ก็สามารถที่จะได้รับ “ความเป็นพลเมือง” อย่างสมบูรณ์ตามกฎหมายได้ และได้รับสิทธิต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน แนวคิดนี้ได้ขยายให้ความเป็นพลเมือง ซึ่งเป็นประเด็นด้านกฎหมาย การเมืองและเศรษฐกิจ ไปสู่ประเด็นด้านการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และความเป็นอยู่ที่ดีของชีวิต (Rosaldo 1994 อ้างใน Ong 1996)

ส่วนในทัศนะของ Nina Glick-Schiller “ความเป็นพลเมืองในทางสังคม” คือ การเป็นพลเมืองมิใช่เพียงแต่คนที่รัฐนิยามให้ แต่ทุกคนสามารถอ้างสิทธิที่จะเป็นส่วนหนึ่งของรัฐหรือเป็นพลเมืองของรัฐ ผ่านกระบวนการรวมกลุ่มหรือองค์กร และทำประโยชน์ต่างๆ แก่สังคมของรัฐหรือการทำหน้าที่พลเมืองนั่นเอง อาทิเช่น จัดกิจกรรมรักษาสีเขียวแวดล้อม หรือช่วยเหลือและให้บริการสาธารณะต่างๆ เป็นต้น (ฐิรุฒธิ เสนาคำ 2550: 12) ขณะที่ข้อเสนอของ Tomas Hammer เป็นความพยายามใช้คำว่า “Denizen” ในการเรียกผู้อพยพข้ามชาติที่กฎหมายอนุญาตให้อยู่ในรัฐหนึ่งๆ นั้นอย่างถาวรแต่ไม่สามารถเป็นพลเมืองในรัฐนั้นได้ ข้อเสนอของ Hammer คือความพยายามเพิ่มทางเลือกที่สามในการพิจารณาสถานะบุคคลที่มีเพียง “พลเมือง” กับ “ไม่ใช่พลเมือง” (ศศิประภา จันทะวงศ์ 2552: 32)

เห็นได้ว่าตัวแบบแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ดังกล่าวข้างต้น มีจุดร่วมกันในประเด็นที่พยายามเสนอการนิยาม “ความเป็นพลเมือง” จากมุมมองปัจเจกชน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือองค์กรต่างๆ ซึ่งไม่ใช่จากมุมมองของรัฐอีกต่อไป กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้รัฐถูกลดทอนอำนาจลงไป อย่างไรก็ตาม มีข้อโต้แย้งจากนักวิชาการในฝ่ายที่ไม่เชื่อว่าอำนาจรัฐจะลดลง ดังข้อเสนอของ Aihwa Ong ที่มองว่ารัฐเองก็ปรับตัวเพื่อเป็นผู้กำหนดนิยาม “ความเป็นพลเมือง” ต่อไป ดังเช่น การใช้อำนาจรัฐผ่านหน่วยงานหรือสถาบันเพื่อสังคมต่างๆ ที่เสมือนไม่ได้เป็นการควบคุมผู้คน Ong เสนอว่า การจะพิจารณา “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ไม่ควรละเลยพิจารณาปฏิบัติการของรัฐและภาคสังคมที่ยังมองผู้มาจากวัฒนธรรมอื่น เช่น ผู้อพยพหรือผู้พลัดถิ่น ว่ามี “วัฒนธรรมที่ด้อยกว่า” และมักเข้าไปจัดการดูแลพวกเขาเสมือนเป็นผู้ได้ปกครอง (Ong 1996) หรืออีกข้อเสนอของ Ong จากแนวคิด “ความเป็นพลเมืองยืดหยุ่น” ที่แม้รัฐจะให้ความเป็นพลเมืองแก่ปัจเจกชนได้มากกว่าหนึ่งประเทศ (เช่น กรณีนักธุรกิจจีนในฮ่องกงที่สามารถถือหนังสือเดินทางมากกว่าหนึ่งเล่มได้) แต่ในด้านหนึ่งความเป็นพลเมืองรูปแบบนี้เป็นเครื่องมือใหม่ของรัฐในการควบคุมผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์หรือปลายยุคทุนนิยม โดย “ความเป็นพลเมืองยืดหยุ่น” ทำให้รัฐสามารถกำหนดพื้นที่เพื่อควบคุมผู้คนได้ เช่น เขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นต้น (Pitch 2007: 145)

นอกจากนี้ยังมีแนวคิด “ความเป็นพลเมืองบางส่วน” จากการศึกษาของ Pitch Pongsawat ที่แสดงให้เห็นว่าอำนาจรัฐไม่ได้ลดลง กรณีที่รัฐให้ “ความเป็นพลเมือง” แก่ผู้คนที่อยู่พื้นที่เศรษฐกิจชายแดนอย่างไม่สมบูรณ์ คือมีการจำกัดสิทธิบางส่วน และมีเงื่อนไขห้ามออกนอกพื้นที่ เพื่อที่รัฐและนายทุนจะสามารถใช้ประโยชน์พวกเขาในการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นที่นั้นเต็มที่ ขณะเดียวกัน ความเป็นพลเมืองบางส่วน ที่ต้องอยู่ชายแดนเท่านั้น ทำให้พวกเขาเป็นผู้ยืนยันความมีจริงของเส้นเขตแดนของรัฐชาติด้วย (Pitch 2007)

การศึกษาความเป็นพลเมืองในทางมานุษยวิทยาจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในฐานะที่เป็นแกนกลางในการวิเคราะห์อย่างสัมพันธ์กับความ เป็นพลเมืองของรัฐไทยผ่านมิติทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม และบริบทของโลกาภิวัตน์ ข้อจำกัดและปัญหาของความเป็นรัฐ และประเด็นว่าด้วยสิทธิมนุษยชน อย่างไรก็ตาม แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” จากนักวิชาการดังกล่าวเหล่านั้นเสนอแนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมืองบนพื้นฐานที่ว่า ผู้คนในรัฐหนึ่งๆ มีความเป็นพลเมืองในทางกฎหมาย (การมีสัญชาติ) แล้ว เพียงแต่ต้องการขยายสิทธิ ความเป็นพลเมือง ดังเช่น ข้อเสนอของ Rosaldo ที่พยายามขยายขอบเขตความเป็นพลเมืองครอบคลุม เรื่องความเท่าเทียมทางวัฒนธรรม เช่นเดียวกับ Glick-Schiller เสนอการมองความเป็นพลเมืองอย่าง เชื่อมโยงกับการมีสิทธิหน้าที่ต่อสังคมหรือชุมชน ซึ่งในกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในเบื้องต้น พวกเขายังเป็นผู้ที่ไม่มีความเป็นพลเมืองในทางกฎหมาย จึงเป็นข้อที่ทำทนายว่าพวกเขาจะสามารถเป็น พลเมืองดังที่นักคิดทั้ง 2 คนเสนออย่างไร ส่วนกรณีของ Ong ต้องการชี้ให้เห็นถึง “ความเป็นพลเมือง

ยึดหยุ่น” ภายใต้บริบทของทุนนิยมข้ามชาติ การปะทะกันระหว่างอำนาจรัฐและตัวปัจเจกผู้เป็นนักธุรกิจข้ามชาติ ข้อเสนอของ Ong จึงไม่อาจอธิบายกรณีของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ได้ เมื่อพวกเขาไม่ได้มีความยึดหยุ่นในเรื่องสิทธิในการเป็นพลเมืองเหมือนกรณีของนักธุรกิจข้ามชาติเลย หรือจากทัศนะของ Yuval-Davis ที่เสนอแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” อย่างสัมพันธ์กับ “ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง” (belonging) ของผู้คนต่อองค์กร สถานที่หรือเหตุการณ์ โดยไม่ได้มองถึงความสัมพันธ์กับความ เป็นรัฐ ซึ่งในกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เอง พวกเขาต้องการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างชัดเจน

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” ดังกล่าว สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ได้ในประเด็นที่พวกเขา กำลังพยายามเรียกร้องสัญชาติผ่าน “ปฏิบัติการเป็นพลเมืองไทยทางสังคมและวัฒนธรรม” ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวคิด “ความเป็นพลเมือง” อย่างน้อย 2 ตัวแบบ ตัวแบบแรก แนวคิด “ความเป็นพลเมืองทางสังคม” สามารถอธิบายการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังคมของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” อาทิเช่น การเข้าร่วมประเพณี ทั้งของท้องถิ่นและของชาติ การบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม การเข้าร่วมถวายพระพรในหลวง การจัดงานทอดผ้าป่าพันธุ์ข้าว หรือการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อส่งขายโรงพยาบาล ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้คือการอ้างสิทธิในการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ซึ่งจะนำไปสู่การเรียกร้องความเป็นพลเมืองทางกฎหมายได้ ตัวแบบที่สอง แนวคิด “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” สามารถใช้อธิบาย การที่ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” พยายามยืนยันทางประวัติศาสตร์ทั้งคำบอกเล่าและเอกสาร รวมทั้งการแสดงออกทางวัฒนธรรมไทยที่มีความเชื่อมโยงกับลือเชียงคำ เพื่อที่จะได้อย่างความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมายได้เหมือนกันกับลือเชียงคำ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่ต้องการใช้แนวคิด “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” เพียงเพื่ออธิบายว่าไทยพลัดถิ่นใช้วัฒนธรรมเรียกร้องความเป็นพลเมืองอย่างไรเท่านั้น หากแต่ต้องการอธิบายจากมุมมองของรัฐดังที่ Ong ได้เสนอไว้ข้างต้น ดังนั้น “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ของไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ จำเป็นต้องพิจารณาว่ารัฐไทยใช้วัฒนธรรมแห่งชาติในการกำหนดความเป็นพลเมืองไทยอย่างไร ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับแนวคิด “ชาตินิยม” ของรัฐไทยอย่างแยกไม่ออก

แนวคิด “ชาตินิยม”

กล่าวโดยทั่วไป “ชาตินิยม” เป็นอุดมการณ์ที่ใช้สำหรับรวมคนในชาติให้มีความรักสามัคคีกัน จนกลายเป็นพลังที่สามารถกระทำการต่างๆ ได้ ดังเช่น การสร้างสำนึกในความเป็นเชื้อชาติบริสุทธิ์ของชาวเยอรมันจนนำไปสู่การเกิดเหตุการณ์ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิว การประกาศอิสรภาพจากประเทศเจ้าอาณานิคมของหลายๆ ประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นอย่างก้าวกระโดดด้วยการปลูกกระแสรักชาติ

กล่าวในทางวิชาการ การศึกษาแนวคิด “ชาตินิยม” มีข้อถกเถียงสำคัญคือ “ความเป็นชาติ” มีลักษณะเป็นสิ่งที่ “ดั้งเดิม” หรือ เป็นสิ่งที่มีลักษณะ “ทันสมัย” โดยฝ่ายที่เห็นว่าชาติเป็นสิ่งที่ดั้งเดิม เชื่อว่า “ความเป็นชาติ” เป็นสิ่งที่ติดตัวมากับมนุษย์ ชุมชน หรือสังคมหนึ่งๆ มาเนิ่นนานก่อนการเกิดขึ้นของ รัฐชาติสมัยใหม่ อาทิเช่น เชื้อชาติ ภาษา จารีต ที่มีการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องเป็นธรรมชาติ ขณะที่ ฝ่ายทันสมัยเชื่อว่า “ความเป็นชาติ” เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์สร้างขึ้นเมื่อรัฐชาติสมัยใหม่เกิดขึ้นหลัง ปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 18 เท่านั้น ดังเช่น อัตลักษณ์ความเป็นชาติ ความรักชาติ เป็นสิ่งที่ ประกอบสร้างขึ้นจากปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม (ธีรยุทธ บุญมี 2546: 32 – 46) ตัวอย่างนักคิดของสองสำนักดังกล่าว อาทิเช่น Clifford Geertz ของสำนักดั้งเดิม ที่เชื่อว่า “ความเป็นชาติ” เป็น “ความผูกพันปฐมกาล” หรือ “primordial attachment” คือเป็นสิ่งที่เกิดจากความรู้สึก ผูกพันและยอมรับการกระทำของกลุ่ม โดยเฉพาะภาษาและวัฒนธรรม ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยไม่มีการสร้างสรรค์จากสังคม (Ozkirimli 2000 อ้างใน ชยันต์ วรรณะภุติ 2551: 302-205) ขณะที่ นักคิดของฝ่ายสำนักทันสมัย เช่น Benedict Anderson เสนอว่า “ความเป็นชาติ” เป็น “ชุมชนทางการเมืองในจินตนาการ” คือเป็นสิ่งประกอบสร้างทางประวัติศาสตร์การเมือง และเทคโนโลยีการพิมพ์ เพื่อให้ผู้คนที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนมีจินตนาการร่วมในความเป็น “ชาติ” เดียวกัน (เบน แอนเดอร์สัน 2552) หรือนักคิดอย่าง Ernest Gellner (1983) ที่เสนอไปในทางเดียวกันว่า กำเนิด “ความเป็นชาติ” เป็นสิ่งประกอบสร้างทางการเมืองสมัยใหม่ ที่ทำให้เรื่องเชื้อชาติกับเรื่องหน่วยทางการเมืองมีความสอดคล้องกัน ความเป็นชาตินั้นก่อนเกิดขึ้นในบริบทปฏิวัติอุตสาหกรรม ผู้คนมากหน้าหลายตา เข้ามาทำงานเมือง จึงจำเป็นต้องสร้างอัตลักษณ์ร่วมของแต่ละกลุ่มขึ้นมา เช่น ภาษากลางเพื่อ ประโยชน์ในการทำงาน ภาษาที่มีรากฐานมาจากอดีตหรือวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงกลายเป็นวัฒนธรรม ระดับรัฐชาติ

ข้อถกเถียงดังกล่าวทำให้เกิดการศึกษา “ความเป็นชาติ” จากสำนักชาติพันธุ์สัญลักษณ์นิยม (ethno-symbolism) ที่มีความพยายามตอบปัญหาของทั้งสองสำนัก โดยเสนอการศึกษา ดำเนิน ความทรงจำ คุณค่า และระบบสัญลักษณ์ อันเป็นองค์ประกอบสำนึกทางชาติพันธุ์ ที่จะชี้ให้เห็นว่า “ความเป็นชาติ” เป็นสิ่งที่มีความต่อเนื่องมายาวนานก่อนเกิดรัฐชาติ แต่ก็หาได้เป็นสิ่งที่มิสารถจะตายตัว และก็ไม่ได้อันเป็นสิ่งที่เพิ่งถูกประดิษฐ์สร้างมาในยุคทันสมัย โดยนักคิดคนสำคัญของสำนักนี้ก็คือ Anthony Smith ที่นิยาม “ชาติ” ว่าเป็นกลุ่มประชากรที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่หนึ่ง มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน เช่นเดียวกับพัฒนาสังคมเศรษฐกิจสร้างรัฐชาติขึ้นมาร่วมกัน โดยส่วนใหญ่กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ในชาติจะเป็นผู้กำหนด “ความเป็นชาติ” ซึ่ง Smith ใช้คำว่า “ethnies” นิยามกลุ่มชาติพันธุ์ดำรงมาตั้งแต่ ก่อนการเกิดรัฐชาติและสามารถใช้ ดำเนิน ความทรงจำ ระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ของพวกเขาในการ สร้างชาติในยุคทันสมัย (Smith 1994; Ozkirimli 2000 อ้างใน ชยันต์ วรรณะภุติ 2551: 310-312)

การศึกษา “ชาตินิยม” ทั้ง 3 แนวทาง มีผลต่อการอธิบายในหลายประเด็นที่แตกต่างกัน เช่น ประเด็นกำเนิดของรัฐชาติ ประเด็นการจัดความสัมพันธ์ของผู้คนในรัฐ และการนิยามสถานะของผู้คนในรัฐ เป็นต้น

ในงานวิจัยชิ้นนี้ต้องการใช้แนวคิด “ชาตินิยม” ในฐานะที่เป็นสิ่งทันสมัย มาสำรวจอุดมการณ์ “ชาตินิยม” ในรัฐไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐไทยได้ใช้อุดมการณ์ “ชาตินิยม” ส่งผลต่อผู้คนที่อยู่ในรัฐชาติดังกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” อย่างไร จากการทบทวนการศึกษา “ชาตินิยม” ในรัฐไทยเบื้องต้น พบว่ามีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” 2 ประการด้วยกัน

ประการแรก รัฐไทยใช้อุดมการณ์ “ชาตินิยม” ในการสร้าง “อัตลักษณ์แห่งชาติ” หรือความเป็นไทยเพื่อกำหนดโครงสร้างทางสังคม จัดลำดับช่วงชั้นทางอำนาจ และนิยามคุณสมบัติของสมาชิกในรัฐชาติ โดยมีงานศึกษาของ สายชล สัตยานุรักษ์ และ Charles F. Keyes ที่พยายามทำความเข้าใจประเด็นนี้ กล่าวคือ

สายชล พยายามเสนอว่า ปัญญาชนชั้นนำของไทยมีบทบาทต่อ “ชาตินิยม” ในรัฐไทยเป็นอย่างมาก ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ที่นิยาม “ความเป็นไทย” หมายถึง ความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสน์ กษัตริย์ โดยมีสถาบันกษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐชาติ อุดมการณ์ชาตินิยมเช่นนี้ยังคงถูกปัญญาชนอย่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นำมาใช้ในยุคสงครามเย็นและยังคงเป็นนิยามความเป็นไทยกระแสหลักจวบจนปัจจุบัน จะมีเพียงช่วงการครองอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วงทศวรรษ 2480 และทศวรรษ 2490 ที่หลวงวิจิตรวาทการมุ่งเน้น “ชาติไทย” เป็นศูนย์กลางของรัฐชาติ มรดกของการนิยามความเป็นไทยดังกล่าว สามารถเห็นรูปธรรมได้จาก การที่สังคมไทยให้ความสำคัญอย่างสูงกับสถาบันกษัตริย์ วัฒนธรรมชาติไทยจึงเป็นส่วนผสมของวัฒนธรรมราชสำนักและของชนชั้นนำ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เช่นเดียวกับภาษาไทยกลางเป็นภาษาประจำชาติ หรือกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติไทยย่อมนับเป็นเจ้าของประเทศมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น (สายชล 2547; 2550; 2551) รูปธรรมเหล่านี้ปรากฏในกฎหมายสัญชาติของประเทศไทยอย่างชัดเจน ที่กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่สามารถเป็นพลเมืองไทย ต้องมีความกลมกลืนกับสังคมไทยหรือความเป็นไทยอย่างสนิทแน่น (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร 2550)

ขณะที่ Charles F. Keyes (1995) มุ่งเน้นค้นหาว่าใครคือ “คนไทย” หรือสมาชิกของรัฐไทย โดย Keyes ได้ข้อค้นพบว่า “การยอมรับความสัมพันธ์ในการเป็นเครือญาติของกลุ่มที่พูดภาษาไทยบางกลุ่ม ไม่ใช่เป็นผลของลักษณะสำคัญทางภาษาศาสตร์หรือชาติพันธุ์ภาษาที่มีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย แต่เกิดจากกระบวนการทางชาติพันธุ์และกระบวนการชาตินิยมที่ได้รับการกระตุ้นในตอนแรกเริ่ม” กล่าวคือ “ความเป็นไทย” ที่มาจากความสัมพันธ์ในความเป็นเครือญาติเป็นสิ่งสร้างขึ้นทางวัฒนธรรม เช่น ประวัติศาสตร์ พิธีกรรม การเฉลิมฉลอง การแสดง อนุสาวรีย์ โดยสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ Michel

Foucault เรียกว่า “เทคโนโลยีทางอำนาจ” ของรัฐไทยทั้งนั้น เมื่อสยามเข้าสู่การสร้างชาติสมัยใหม่ “ภาษาและประวัติศาสตร์” ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจำแนกว่าใครเป็น “คนไทย” หรือ “ไม่ใช่ไทย”

Keyes ยกพระดำรัสของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ที่ทรงตรัสว่า “ชนชาติไท ในฐานะ นับถือพุทธ เหมือน ลาว ลื้อ ไทใหญ่ แต่พวกเขาต่างจาก ชาวไทย ที่มีฐานันดรทางอัตลักษณ์ หรือ pillar of identity คือ มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย” (อ้างใน Keyes 1995) ดังนั้น กลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไทภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่จึงต่างกัน ไม่ได้มีความรู้สึกทางเครือญาติเท่ากับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ เช่น ชาวไทในสยาม มีความผูกพันกับลูกจีนในสยาม มากกว่า ชาวไทลื้อ ไทเหนือ ในสิบสองปันนา เพราะมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์เช่นเดียวกัน Keyes ยังเสนอสิ่งที่ท้าทายไว้ว่า การที่จะค้นว่า “ใครคือชนชาวไทย” จำเป็นต้องพิจารณาว่า ใครคือผู้ประดิษฐ์สร้าง “ความเป็นไทย” และมีกระบวนการสร้างอย่างไร

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษา “ชาตินิยม” ในรัฐไทยของทั้ง สายชล และ Keyes สามารถนำมาใช้พิจารณากรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในประเด็นคำถามการวิจัยที่ว่า เหตุใด “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จึงยังไม่สามารถได้รับการพิจารณาเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมายได้ ก็ด้วยเหตุที่มีอุดมการณ์ “ชาตินิยม” ดังกล่าวอยู่เบื้องหลังการพิจารณาว่าใครสามารถเป็นหรือไม่สามารถเป็น “คนไทย” ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าศึกษาและอธิบายในบทต่อไป

ประการที่สอง รัฐไทยใช้อุดมการณ์ “ชาตินิยม” สถาปนาอำนาจเหนือเขตแดนรัฐชาติและเหนือผู้คนในรัฐชาติ โดยงานศึกษาของ ธงชัย วินิจจะกุล ได้เสนอว่า “ชาตินิยม” ในรัฐไทย คือการเปลี่ยนดินแดนทางภูมิศาสตร์ให้เป็นตัวตนรัฐชาติหรือ “ภูมิภายา” ด้วยการกำหนดที่แบบสากลและการเขียนประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันความมีตัวตนของรัฐชาติที่มีมาอย่างต่อเนื่อง ความสำคัญของ “ภูมิภายา” ก็คือมีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกของคนในชาติต่อเขตแดนรัฐชาติ ตัวตนของรัฐชาติเปรียบเสมือนร่างกายของเรา และ “ภูมิภายา” ยังมีผลต่อการใช้อำนาจรัฐเหนือผู้คนภายในรัฐชาติ (Thongchai 1994) รูปธรรมของข้อเสนอนี้ก็คือ การที่ “พรมแดน” กลายมาเป็นเส้นแบ่ง “พวกเรา” กับ “คนอื่น” อย่างชัดเจนในความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมไทย มากกว่าที่จะเป็นเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ (Thongchai 1994: 169-170) ดังตัวอย่างในงานศึกษาของ Pitch Pongsawat (2007) ที่แสดงให้เห็นว่า รัฐไทยใช้อำนาจควบคุมผู้คนบริเวณชายแดน ด้วยเหตุผลปกป้องตัวตนของรัฐชาติซึ่งเปรียบเสมือนตัวตนของทุกคนในรัฐชาติไทย รัฐไทยสามารถใช้อำนาจโดยทุกคนยอมรับได้ ด้วยเหตุผลความมั่นคงของรัฐชาติ ซึ่งก็คือความมั่นคงปลอดภัยของคนในชาติเช่นกัน

มุมมอง “ชาตินิยม” ในรัฐไทยของ ธงชัย วินิจจะกุล สามารถนำมาพิจารณากรณี “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในประเด็นที่ว่า พวกเขาอาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนที่มีทั้งพรมแดนทางภูมิศาสตร์กับประเทศเพื่อนบ้าน และพรมแดนทางชาติพันธุ์ซึ่งเป็นประเด็นของการแบ่ง “พวกเรา” และ “คนอื่น”

ผู้วิจัยเห็นว่า ประเด็นนี้สามารถอธิบาย ความซับซ้อนของเงื่อนไขในการไม่ได้เป็นพลเมืองไทยทางกฎหมายของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ได้กว้างขึ้น

การไม่ได้เป็นพลเมืองไทยทางกฎหมายของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำรงชีวิตแก่คนกลุ่มนี้หลายประการ เช่น ข้อจำกัดเรื่องการออกนอกพื้นที่ การเข้าถึงสวัสดิการ ซึ่งเป็นเหตุสืบเนื่องให้พวกเขาพร้อมตัวกันและมีการทำงาน มีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่เรียกร้องความเป็นพลเมืองไทย ดังนั้น แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่อง “ชุมชนปฏิบัติ” จึงเป็นอีกแนวคิดสำคัญที่ทำให้เข้าใจกระบวนการเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทยของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ขณะเดียวกัน แนวคิดนี้ยังช่วยให้เห็นว่า คนกลุ่มนี้มีวิธีการหรือหาแนวทางแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวันอันเกิดขึ้นจากสภาวะไร้สัญชาติของพวกเขาอย่างไร

แนวคิดชุมชนปฏิบัติ

แนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” มีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่อง “ปฏิบัติการ” กับ “ความเป็นชุมชน” ซึ่งในส่วนของแนวคิดเกี่ยวกับ “ปฏิบัติการ” นักสังคมศาสตร์ Michel de Certeau เสนอการแบ่ง “ปฏิบัติการ” ออกเป็น 2 แบบ คือ “ยุทธศาสตร์” ที่เป็นปฏิบัติการที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีเหตุผลที่จับต้องได้ และควบคุมได้ เช่น การขีดเส้นพื้นที่ป่าสงวน ในการจัดการทรัพยากรของรัฐ ที่ชอบธรรมด้วยตรรกะทางวิทยาศาสตร์ หรือยุทธศาสตร์ของกองทัพในสนามรบ ที่มีแผนการรบ ตำแหน่งหน้าที่ ข้อมูลเชิงพื้นที่ อย่างเป็นทางการระเบียบ เป็นต้น ขณะปฏิบัติการอีกแบบคือ “กลยุทธ” จะตรงกันข้ามกับ “ยุทธศาสตร์” โดยเป็นปฏิบัติการที่ไม่มีรูปแบบตายตัว เหนือการควบคุม อาทิเช่น ปฏิบัติการของกองโจรในการรบกับกองกำลังที่ใหญ่กว่า โดยไม่มีแผนการตายตัวปรับตัวตามสถานการณ์ หรือปฏิบัติการของนักฟุตบอลที่เรียกว่า “ตูกติก” หรือการตบตากรรมการเพื่อเรียกจุดโทษให้กับทีม นำมาซึ่งผลประโยชน์ของทีมได้ de Certeau เสนอว่า “กลยุทธ” จะสามารถพบได้ใน “ปฏิบัติการชีวิตประจำวัน” เช่นการเดิน การทำกับข้าว การเขียน การร่ายบทกวี ที่มีนัยยะของการต่อสู้ช่วงชิง และการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพื่อเผชิญหรือสร้างโอกาสจากปัญหาต่างๆ ได้ (de Certeau 1984 อ้างใน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2552: 27-28)

สำหรับแนวทางการศึกษาชุมชนโดยทั่วไป อาจแบ่งการศึกษาชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะคือ 1) เขตปกครองที่เป็นหมู่บ้านหรือตำบล 2) พื้นที่ของกลุ่มทางสังคมวัฒนธรรม และ 3) พื้นที่ทางสังคมที่ทำให้เห็นพลังและศักยภาพของชุมชน โดยลักษณะชุมชนที่เป็นพื้นที่ทางสังคมนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544: 11-60) ที่เสนอว่า ความเป็นชุมชนคืออุดมการณ์อำนาจ หรือสิทธิของการมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ที่ผลิตซ้ำในบริบททางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นเดียวกับมุมมองต่อความเป็นชุมชนของ Shigeharu Tanabe ที่ไม่ได้สนใจพื้นที่ทางกายภาพหรือกฎเกณฑ์ของรัฐ หากแต่สนใจชุมชนในฐานะที่มันเป็น ‘จินตนาการ’ ที่

แตกต่างหลากหลายของผู้คนทั้งจากสมาชิกด้วยกันเองและจากสังคมภายนอก ที่แสดงให้เห็นถึงการ
ดิ้นรน ต่อรอง และการสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของสมาชิกและเป้าหมายของ
ชุมชน บางกลุ่มบางชุมชนจึงมีการรวมตัวกันเพียงชั่วคราวแต่ก็มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจนบรรลุ
เป้าหมาย และแม้สมาชิกไม่ประสงค์ร่วมกิจกรรมต่อไป ก็สามารถออกจากชุมชนได้ (ชิกฮารุ ทานาเบ
2551) ผู้วิจัยเห็นว่า การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นพื้นที่ทางสังคมอันมีปฏิสัมพันธ์ของสมาชิก
ดังกล่าวมีความเชื่อมโยงไปถึงแนวคิดที่ว่าด้วย “ชุมชนปฏิบัติ”

แนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” (community of practice) เกิดขึ้นในบริบทการเรียนรู้ฝึกฝนแบบช่าง
(apprenticeship) เป็นการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นในช่วงที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชำนาญกับเด็กฝึกงาน
พวกเขามีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันความเข้าใจและใส่ใจในสิ่งที่ปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้จากสถานการณ์
จริง (real situation) เช่น งานผดุงครรภ์ งานช่างตัดเย็บเสื้อผ้า งานในโรงเชือด คำว่า “ชุมชนปฏิบัติ”
เป็นคำใช้แทนลักษณะการเรียนรู้ดังกล่าว (Lave and Wenger 1991) “ชุมชนปฏิบัติ” คือลักษณะของ
การเรียนรู้ตามสำนวนไทยที่ว่า ‘ครูพักลักจำ’ ของช่างฝีมือในอดีตที่ไม่ได้ร่ำเรียนตามหลักสูตรอย่าง
เป็นระบบทางการ อาทิเช่น ช่างไม้ ช่างปั้น ช่างวาด หรือช่างสิบหมู่ (Tanabe 2013)

Etienne Wenger แบ่งองค์ประกอบของแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติการ” ออกเป็น 3 ประการ

- 1) โดเมน (domain) เป็นหัวข้อความรู้หรือปัญหาที่สมาชิกชุมชนมีแรงปรารถนาาร่วมกัน
- 2) ชุมชน (communities) คือพันธะทางสังคมที่ยึดเหนี่ยวสมาชิกไว้ด้วยกัน โดยสมาชิกชุมชน
จะมีความสนิทสนมไว้วางใจ รวมทั้งคุ้นเคยในฝีมือและความชอบของกันและกัน
- 3) แนวปฏิบัติ (practice) คือองค์ความรู้ที่เป็นผลผลิตของการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน สมาชิกจะ
นำแนวปฏิบัติเหล่านี้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนสมาชิก เพื่อต่อยอดความรู้โดยไม่
สิ้นสุด (อ้างใน พูลลาภ อุทัยเลิศอรุณ 2547: 6)

กล่าวโดยสรุป “ชุมชนปฏิบัติการ” คือ กลุ่มคนที่รวมตัวกัน มีความสนใจหรือมีปัญหา และมี
ความปรารถนาาร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จนสร้างปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ในกลุ่มจนเป็น
“ชุมชน” เพื่อช่วยเหลือ แก้ปัญหา ตอบคำถามคาใจซึ่งกันและกัน และมีการเชื่อมโยงกับองค์กรอื่น
ประการสำคัญคือมีปฏิบัติการการแลกเปลี่ยนและพัฒนาความรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูล เคล็ดลับ แนว
ทางแก้ไขปัญหา ไปจนถึงการสร้างองค์ความรู้หรือแนวทางปฏิบัติ (จินดา คุณสมบัติ 2555: 28-30)

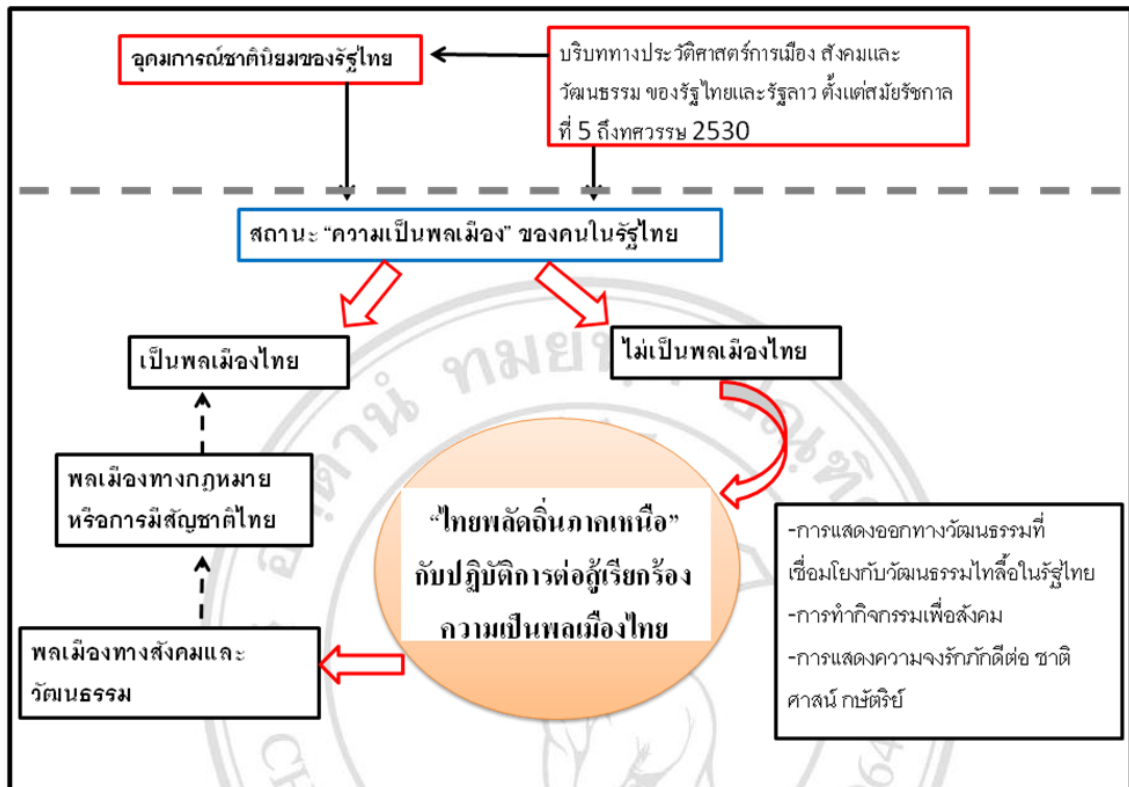
ข้อสังเกตประการหนึ่งในแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” คือ แนวคิดนี้ได้นิยามคำว่า “ชุมชน” ที่
แตกต่างไปจากความหมายเดิมที่มักหมายถึงพื้นที่อันถูกกำหนดโดยรัฐ เช่น หมู่บ้าน ตำบล หรือแม้แต่
ชุมชนที่ก่อตัวมาจากระบบจารีตประเพณี กลุ่มเครือญาติ มีวัฒนธรรมร่วมกันที่ดำรงสืบมาเนิ่นนาน
เช่น ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ทว่า “ชุมชน” ในนิยามของแนวคิดนี้มุ่งหมายถึง ‘พื้นที่’ ล้อมรอบด้วย
ความสนใจและความมุ่งหมาย (ของสมาชิกชุมชน) เป็น ‘พื้นที่’ ของการมีส่วนร่วมหลายระดับ

(Tanabe 2013) และพยายามเรียนรู้ว่าปฏิบัติการเหล่านั้นมีความหมายอย่างไรต่อชีวิตและชุมชนของพวกเขา (Lave and Wenger 1991)

Shigeharu Tanabe นำแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” มาปรับใช้ในการศึกษาทางสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาได้อย่างน่าสนใจ การศึกษากลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีในเขตภาคเหนือของประเทศไทยในช่วงทศวรรษ 1990 ของ Tanabe พบว่า กลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีที่ถูกสังคมรังเกียจเคียดชังได้พยายามรวมตัวกันเพื่อตอบโต้กระแสต่อต้านจากสังคม โดยเริ่มจากการรวมตัวกันเองอย่างไม่เป็นทางการพยายามสร้างชุมชนการปกครองตนเองในแง่รูปแบบทางเลือกในการรักษา โดยเชื่อมโยงการรักษาทางเลือกและการแพทย์สมัยใหม่ มีการกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันโดยการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การให้คำปรึกษาการรักษาตนเองแก่สมาชิกหรือการปฏิสัมพันธ์แบบ ‘เพื่อนช่วยเพื่อน’ การทำสมาธิ การเรียนรู้เรื่องสมุนไพร มีการต่อรองกับอำนาจสถาบันทางการแพทย์และส่วนอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชุมชนผ่านการเจรจาต่อรองผู้มีความรู้จากภายนอกชุมชน ทั้งนี้เพื่อบรรลุความมุ่งหวังให้สังคมยอมรับว่าพวกเขามีใช่บุคคลที่ไร้ค่าไร้ประโยชน์ ทว่า ชุมชนปฏิบัติของผู้ติดเชื้อเอชไอวีได้นำไปสู่สิ่งที่สมาชิกเรียกว่า ‘การเกิดใหม่’ ของพวกเขา (จิเกฮารุ ทานาเบ 2551 และเบญจพร ดิขุนทด 2555: 14-15) ซึ่งจะเห็นว่า ชุมชนผู้ติดเชื้อเอชไอวีดังกล่าวมีองค์ประกอบของ “ชุมชนปฏิบัติ” ครบถ้วน ทั้งมีปัญหาและความปรารถนาาร่วมกันเป็นชุมชน และมีกิจกรรมหรือปฏิบัติการในการสร้างความรู้ เครือข่าย และแนวทางปฏิบัติให้กับตนเองและเพื่อนสมาชิก อย่างไรก็ตาม Tanabe มิได้ให้ความหมาย “ชุมชนปฏิบัติ” เหมือนกับ Etienne Wenger ที่มีแนวโน้มอธิบายว่าสมาชิกชุมชนทุกคนมีโอกาสเรียนรู้ที่จะเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่แตกต่างกัน ขณะที่ Tanabe ต้องการอธิบายว่า ‘ชุมชน’ ในที่นี้มีหน่วยที่เป็นเอกภาพร่วมกัน หากแต่เป็นเวทีของการ ‘กำลัง’ คัดค้านต่อรอง และการสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของสมาชิกและชุมชน (เบญจพร ดิขุนทด 2555: 12)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าแนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” คือกรอบในการทำความเข้าใจกระบวนการเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทยของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” กระบวนการทำงานของคนกลุ่มนี้เป็นความพยายามของผู้ประสบปัญหาเดียวกันในการสร้างพื้นที่สำหรับการเข้าร่วมเรียนรู้ ทำกิจกรรม หาแนวทางปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเสริมกำลังศักยภาพของสมาชิกในการดูแลตนเองได้ ซึ่งทั้งหมดได้สะท้อนถึงการสร้างพื้นที่ทางสังคมหรือการสร้าง ‘ชุมชน’ ขึ้นมาจากปฏิบัติการต่างๆ ภายใต้กระบวนการทำงานกลุ่ม

1.7 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

อธิบายกรอบแนวคิด

ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งทำความเข้าใจการต่อสู้เรียกร้องความเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมายของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” โดยผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ ส่วนที่เป็นบริบท ส่วนที่เป็นปรากฏการณ์ ทั้งสองส่วนจะใช้การทบทวนวรรณกรรมข้างต้นมาอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่เป็นบริบท คือส่วนที่เป็นเบื้องหลังวิถีคิด “ความเป็นพลเมืองไทย” ที่ต้องใช้แนวคิด “ชาตินิยม” เข้ามาอธิบายว่า นับตั้งแต่รัฐไทยเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ รัฐไทยมีวิธีการเลือกสรร “สมาชิกของรัฐ” อย่างไร และด้วยเหตุผลประการใด โดยเฉพาะในช่วงสงครามเย็นเป็นต้นมา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการไม่ถูกพิจารณาให้เป็นพลเมืองไทยของสมาชิกกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จากการทบทวนวรรณกรรมเบื้องต้นพบว่า อุดมการณ์ “ชาตินิยม” ในรัฐไทยมีลักษณะกลืนกลายผู้คนให้ต้องยอมรับวัฒนธรรมแห่งชาติที่เป็นวัฒนธรรมของคนกลุ่มเดียว ไม่เปิดโอกาสให้วัฒนธรรมอื่นๆ มีส่วนด้วย นอกจากนี้ ส่วนที่เป็นบริบท ยังหมายรวมไปถึงบริบทเชิงพื้นที่ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับผู้คน “ชาตินิยม” ในรัฐไทยเช่นกัน กล่าวคือ ดินแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ นับว่ามีความสำคัญต่ออำนาจของ

รัฐเป็นอย่างมาก เพราะดินแดนเป็นสิ่งยืนยันว่าตัวตนของรัฐชาติหรือ “ภูมิภาค” มีจริง โดยเฉพาะเส้นพรมแดนและพื้นที่ชายแดนที่รัฐจะต้องสร้างความมั่นคง อยู่เสมอ เช่น สร้างผ่านการเขียนประวัติศาสตร์ หรือการใช้กำลังทหาร เป็นต้น เพื่อยืนยันว่ารัฐชาติมีตัวตนและมีอำนาจเหนือดินแดนจริง บริบทเชิงพื้นที่นี้ย่อมเกี่ยวข้องกับกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในฐานะที่พวกเขาอาศัยอยู่พื้นที่ชายแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศลาว พื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับความมั่นคงและอำนาจของรัฐไทย ดังนั้นจึงเป็นบริบทที่มีผลต่อการพิจารณาว่าสามารถเป็นหรือไม่สามารถเป็นพลเมืองไทยเช่นกัน

ส่วนที่เป็นปรากฏการณ์ จากบริบทข้างต้น ได้ส่งผลในทางกฎหมายสัญชาติ ที่เกี่ยวข้องกับการไม่ได้รับการพิจารณาให้เป็นพลเมืองไทยของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จึงนำมาสู่ปรากฏการณ์ “ปฏิบัติการเป็นพลเมืองไทยในทางสังคมและวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา โดยจะใช้แนวคิด “ความเป็นพลเมือง” เข้ามาอธิบายอย่างน้อย 2 ตัวแบบด้วยกัน คือ ตัวแบบแรก “ความเป็นพลเมืองในทางสังคม” ที่ใช้อธิบายการทำกิจกรรมทางสังคมของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม การช่วยเหลือหน่วยงานราชการ หรือจัดงานหรือเข้าร่วมงานประเพณีของทั้งท้องถิ่นและของประเทศ เป็นต้น เพื่ออ้างสิทธิการเป็นส่วนหนึ่งของทั้งชุมชนท้องถิ่นสังคมไทย และรัฐไทย และตัวแบบที่สอง “ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม” ที่นำมาอธิบายถึงการที่ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” พยายามเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมลื้อเชียงคำ เพื่อนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการอ้างสิทธิที่จะได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ด้วยทางกลุ่มเห็นว่ารัฐไทยสามารถยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมของลื้อเชียงคำได้ในระดับหนึ่ง อาทิเช่น การอนุญาตให้จัดงาน “สืบสานตำนานไทยลื้อโลก” เป็นต้น ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนามในส่วนนี้สามารถนำไปวิเคราะห์และตอบปัญหาการวิจัยในข้อที่ว่า กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือมีวิธีการและกระบวนการเพื่อจะให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมายอย่างไร

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังต้องการศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิก “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในสถานการณ์ที่ไม่ได้รับสิทธิต่างๆ จากรัฐเหมือนกับพลเมืองไทยคนอื่นๆ และยังเป็นผู้ที่ “ไม่ใช่คนไทย” ในสายตาของชุมชนและสังคมใหญ่ ผู้วิจัยสนใจว่า ในสถานการณ์เช่นนี้ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” มีการปรับตัว หรือหาวิธีเผชิญกับปัญหาอย่างไร เพื่อให้ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคมใหญ่ และประการสำคัญ พวกเขามีกระบวนการทำงานกลุ่มอย่างไรเพื่อเรียกร้องความเป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมาย ซึ่งคำถามนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด “ชุมชนปฏิบัติ” เข้ามาอธิบาย เพื่อนำไปประกอบการทำความเข้าใจ “ปฏิบัติการการเป็นพลเมือง” ของ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

สิทธิความเป็นพลเมือง (ในกรณีนี้คือ สิทธิความเป็นพลเมืองของรัฐไทย) หมายถึง สิทธิอันชอบธรรมของบุคคลในรัฐนั้นๆ ที่จะได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ จากรัฐ อาทิเช่น สิทธิในการได้รับสัญชาติ สิทธิที่จะได้รับบริการจากรัฐ สิทธิในการรักษาพยาบาล และสิทธิทางการเมือง เป็นต้น

ลื้อเชียงคำ หมายถึง ไทลื้อที่มีบรรพบุรุษซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ของเมืองเชียงคำซึ่งกินอาณาบริเวณอำเภอเชียงคำ และอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา ในปัจจุบัน มานับตั้งแต่ยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ในช่วงการบูรณะอาณาจักรล้านนา รัชสมัยของพระเจ้ากาวิละ ช่วงต้นศตวรรษ 2300 จนกลายมาเป็นพลเมืองของรัฐไทย โดยไม่มีปัญหาเรื่องสถานภาพการเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมาย จากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงเรื่องดินแดนระหว่างรัฐไทยกับจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ผู้ปกครองรัฐลาว

ลื้อฝ่งลาว หมายถึง ไทลื้อจากเมืองคอบ แขวงไซยะบูลี ที่บรรพบุรุษอพยพมาอยู่ดินแดนแถบนี้ตั้งแต่ยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เช่นเดียวกันกับไทลื้อเมืองเชียงคำ เมืองน่าน และ เมืองเชียงม่วน เมืองเงิน เมืองเชียงฮ่อน ของประเทศลาวในปัจจุบัน เป็นต้น

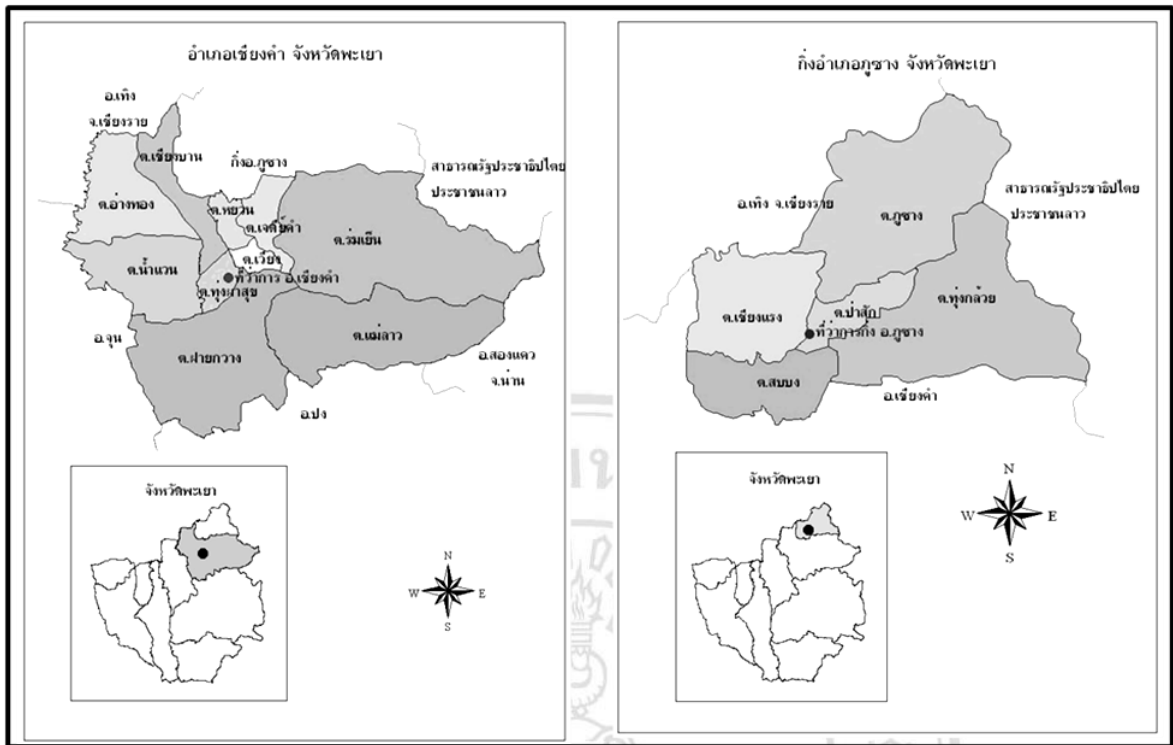
ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ หมายถึง ชื่อของกลุ่มคนที่รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสัญชาติไทย ตามบทนิยาม “ไทยพลัดถิ่น” ในพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ที่ว่า “ผู้ซึ่งมีเชื้อสายไทยที่ต้องกลายเป็นคนในบังคับของประเทศอื่น โดยเหตุอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของราชอาณาจักรไทยในอดีตซึ่งปัจจุบันผู้นั้นมิได้ถือสัญชาติของประเทศอื่น และได้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นระยะเวลาหนึ่งและมีวิถีชีวิตเป็นคนไทย” โดยสมาชิกของกลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นไทลื้อบริเวณอำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง จ.พะเยา จำนวน 395 คน ทั้งนี้ องค์การสิทธิชุมชน จ.พะเยาและเครือข่าย ก็มีส่วนเป็นอย่างมากในการตั้งชื่อ “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” นี้

1.9 ระเบียบวิธีวิจัย

1.9.1 พื้นที่การวิจัย

กลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เป็นกลุ่มที่ดึงขึ้นมาจากความร่วมมือระหว่างองค์การสิทธิชุมชน จ.พะเยา องค์การเอกชน กับชาวบ้านผู้ประสบปัญหาเรื่องสัญชาติ จำนวน 395 คน¹¹ สมาชิกส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านประมาณ 10 หมู่บ้าน ในเขตอำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา เช่นเดียวกับองค์การสิทธิชุมชน จ.พะเยา ที่ตั้งอยู่ในอำเภอเชียงคำ ดังนั้นขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัยสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ จึงอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงคำและอำเภอภูซางเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยสมาชิกของกลุ่มหลายคนยังมีความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องทางฝั่งเมืองคอบ ประเทศลาว ซึ่งผู้วิจัยได้

¹¹ ข้อมูลจากการสำรวจขององค์การสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา ในปี พ.ศ.2556

ภาพที่ 1.3 แผนที่อำเภอเชียงคำ และแผนที่อำเภอภูซาง (ดัดแปลงจาก www.77จังหวัด.com)

1.9.2 การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ข้อมูลจากเอกสารต่างๆ อาทิเช่น หนังสือ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความ วารสาร ฯลฯ ประกอบในการศึกษา เพื่อเป็นประโยชน์ในการเขียนร่างรายงานการวิจัยกับการวิเคราะห์และเขียนวิทยานิพนธ์ โดยเอกสารดังกล่าวมาจากทั้งห้องสมุดในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยพะเยา องค์กรสิทธิชุมชน จ.พะเยา รวมทั้งจากส่วนราชการของอำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง ในประเทศไทย และส่วนราชการของเมืองคอบ แขวงไซยะบุรี ประเทศลาว

1.9.3 การเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาในภาคสนาม

การเก็บข้อมูลภาคสนามในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เวลาช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ.2557 ในการอยู่พื้นที่การวิจัย โดยเริ่มจากการเข้าไปเก็บข้อมูลจากองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา ที่ตั้งอยู่ในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นองค์กรหลักที่ให้ความช่วยเหลือแนะนำกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” โดยมุ่งเน้นการเก็บข้อมูลจากกิจกรรมต่างๆ เช่น การประชุม การสนทนาตามโอกาสต่างๆ รวมทั้งการออกไปทำกิจกรรมนอกองค์กร จากนั้นผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากสมาชิกกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จำนวนหนึ่ง โดยมีรายละเอียดในการเก็บข้อมูลดังนี้

การสังเกตการณ์

ผู้วิจัยใช้การสังเกตการณ์ 2 แบบด้วยกัน ดังนี้

ก) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้อยู่นอกเหตุการณ์หรือบางครั้งอาจเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์แต่ไม่มีส่วนร่วมใดๆ ต่อการแสดงออกถึง “ความเป็นพลเมือง” ของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เช่น การเดินขบวนกิจกรรมทางวัฒนธรรม การบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม

ข) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่สมาชิกแสดงออกถึง “ความเป็นพลเมือง” ในความหมายการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและสังคม อาทิเช่น กิจกรรมในงานบุญประเพณี งานเลี้ยงสังสรรค์ รวมถึงวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การประกอบอาชีพ การพบปะพูดคุยทั่วไป การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา เป็นต้น

การสัมภาษณ์

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์ 2 แบบด้วยกัน คือ

ก) การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการเตรียมพร้อมอย่างมีขั้นตอน มีการเตรียมข้อมูลเบื้องต้นเป็นอย่างดี เริ่มจากการขออนุญาต นัดวัน เวลา สถานที่ มีการชี้แจงวัตถุประสงค์การขอข้อมูล การเตรียมแนวคำถาม มีการจดบันทึก บันทึกเสียง และขออนุญาตถ่ายภาพ

ข) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่ได้มีการเตรียมการในท่วงขั้นตอน ใช้การพูดคุยทั่วไป ไม่มีการจดบันทึก หรือบันทึกเสียง หากแต่มีประเด็นคำถามไว้ในใจแล้วพยายามโยนบทสนทนาเข้าสู่คำถามให้ได้ โดยผู้วิจัยจะเลือกจากสมาชิกที่พูดคุยหรือสนทนาด้วยแล้วมีข้อมูลที่น่าสนใจ มาเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในภายหลัง

โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์ทั้ง 2 แบบในการเก็บข้อมูลจากผู้นำและสมาชิกกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เป็นจำนวน 24 คน รวมถึงเจ้าหน้าที่ขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา 3 คน และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดพะเยาเขตอำเภอภูซาง 1 คน ทั้งนี้ มีเหตุผล 2 ประการที่ผู้วิจัยเลือกสัมภาษณ์บุคคลเหล่านี้ 1) ทุกคนมีบทบาทที่โดดเด่นในกระบวนการทำงานของกลุ่ม พวกเขาเป็นผู้นำหรือ “แกนนำ” กลุ่มที่สามารถให้ข้อมูลการทำงานของกลุ่มได้ดี และ 2) เนื่องจากทั้ง 24 คนดังกล่าวมีเวลาสำหรับการเข้าไปขอข้อมูลหรือสัมภาษณ์พูดคุยได้สะดวกมากกว่าสมาชิกคนอื่นๆ ที่มีภาระหน้าที่เรื่องการทำงานอาชีพ

1.9.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสาร การสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ ทำการวิเคราะห์อย่างครอบคลุมตามประเด็นดังที่ระบุในวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งมี 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของรัฐไทยและประเทศเพื่อนบ้าน กับสถานะความเป็นพลเมืองไทยของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ผ่านการรวบรวมข้อมูลทางเอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ประการที่สอง ศึกษาความหมายทางสังคมของการปรับตัว หรือการหาวิธีเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในสถานะของการไม่ได้เป็นพลเมืองไทยในทางกฎหมายของสมาชิกกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

ประการสุดท้าย วิเคราะห์วิธีการและกระบวนการในการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นพลเมืองในทางกฎหมาย ทางสังคมและวัฒนธรรม ของกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ร่วมกับองค์กรเอกชน ผ่านการสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ สมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่ม

1.10 ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เวลาดำเนินการวิจัย 17 เดือน ระยะเวลา (ปี พ.ศ. 2556-2558) โดยมีรายละเอียดดังนี้
พัฒนาโครงร่างและสอบ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ.2557
ลงเก็บข้อมูลภาคสนาม เดือนเมษายน พ.ศ.2557 ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ.2557
เริ่มเขียนและสำเร็จการเขียนวิทยานิพนธ์ เดือนกันยายน 2557 ถึง เดือนมีนาคม พ.ศ.2558
สอบจบวิทยานิพนธ์ วันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2558

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved